

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Rocznice powstańcze w Polsce Ludowej

Author: Maciej Fic

Citation style: Fic Maciej. (2011). Rocznice powstańcze w Polsce Ludowej. „Szkice Archiwalno-Historyczne” (Nr 8, 2011, s. 81-106)

Uznanie autorstwa - Na tych samych warunkach - Licencja ta pozwala na kopiowanie, zmienianie, rozprowadzanie, przedstawianie i wykonywanie utworu tak długo, jak tylko na utwory zależne będzie udzielana taka sama licencja.

MACIEJ FIC

Rocznice powstańcze w Polsce Ludowej

Podjęmowana w ostatnich latach coraz częściej problematyka upamiętniania w bardzo dużym stopniu odnosi się do zagadnienia kultywowania tradycji powstań śląskich. Na ich przykładzie można bowiem zaobserwować zarówno zjawisko instrumentalnego wykorzystywania tradycji powstańczej, jak i „niepamięci” (definiowanej jako próba wyparcia ze świadomości społecznej). Obszerność podjętego tematu skłoniła autora do przedstawienia jedynie zarysu problemu – zdecydował się ukazać przede wszystkim obchody „okrągłych” rocznic, postanowił także wyeksponować elementy, za pomocą których szczególnie wyraziście można przedstawić miejsce tradycji powstańczej w realiach Polski Ludowej (rozumianej jako państwo polskie w latach 1945–1989). W tekście starano się uwzględnić trzy obszary: sposób obchodzenia rocznicy (odbywające się imprezy i uroczystości), sposób prezentacji powstań w ramach tych obchodów oraz „wydarzenia towarzyszące”.

* * *

Bezpośrednio po zakończeniu wojny kultywowanie tradycji powstańczej miało stanowić legitymizację „ludowej” władzy¹. Dlatego w powojennym województwie śląskim pozwolono na działalność Związku Weteranów Powstań Śląskich (dalej: ZWPŚl.), którego członkami zostali m.in. wicewojewodowie śląscy Arkadiusz Bożek i Jerzy Ziętek. W tworzonym micie powstania zostały wówczas wpisane w ciąg zdarzeń obejmujących zwycięstwa Polaków w rywalizacji z „żywołem niemieckim”. Dlatego po Cedyni, Głogowie, Psim Polu i Grunwaldzie specjalne znaczenie usiłowano nadać Górze św. Anny². W kwietniu 1945 roku na zebraniu organizacyjnym Związku Weteranów Powstań Śląskich sformułowano oficjalnie tezę o związku między powstaniami śląskimi a polityką Polski Ludowej, wciąż jednak wahano się co do stopnia jej wykorzystania. Dlatego – choć 2 maja 1945 roku odbyła się (w obecności władz państwowych z J. Ziętkiem na czele) uroczysta msza święta za dusze uczestników powstań śląskich i mieszkańców Śląska zamordowanych przez hitlerowców, a radosne obchody 3 maja zbiegły się z zajęciem przez Rosjan Berlina – w oficjalnych wystąpieniach tematyki powstańczej nie podejmowano.

Tezę o łączności powstań z utworzoną Polską Ludową potwierdzono ostatecznie podczas obchodów rocznicowych na Górze św. Anny 1 lipca 1945 roku (swoje telegramy z tej okazji przesłali m.in. ówczesny przewodniczący KRN Bolesław Bierut, premier Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej Edward Osóbka-Morawski i dowódca Wojska Polskiego gen. Michał Rola-Żymierski). Te pierwsze powojenne obchody zyskały znaczącą oprawę – w zjeździe wzięło udział (według różnych szacunków) 30–50 tys. osób, liczne delegacje partii politycznych i duchowieństwa, oficerowie reprezentujący Armię Czerwoną (płk Szczekaturow i mjr Utropow) oraz około 100

¹ Na temat procesu legitymizacji por. M. Z a r e m b a: *Komunizm, legitymizacja, nacjonalizm. Nacjonalistyczna legitymizacja władzy komunistycznej w Polsce*. Warszawa 2001, s. 135–173.

² H. R e c h o w i c z: *Powstańcy śląscy w Polsce Ludowej*. Katowice 1970; T e n Ź e: *Związek Weteranów Powstań Śląskich 1945–1949*. Katowice 1966; D. K i s i e l e w i c z: *Arka Bożek (1899–1954). Działacz społeczno-polityczny Śląska Opolskiego*. Opole 2006, s. 171–185; J. W a l c z a k: *Jerzy Ziętek. Biografia Ślązaka*. Katowice 2002, s. 155–185.

podczas wojny, obchody objęły także mszę świętą, celebrowaną przez ks. prałata Emanuela Krzoskę, w trakcie której franciszkanin z Panewnik, ojciec Władek, wygłosił „podniosłe kazanie”³. Podczas spotkania Jerzy Ziętek podkreślał: „Zebraliśmy się dziś na Górze św. Anny w miejscu, które jest symbolem naszej walki wolnościowej. Zebraliśmy się, by zakończyć nasz marsz ku Polsce, rozpoczęty w latach 1919–1921, zebraliśmy się, by zadokumentować, że Śląsk cały po kilkunastuletniej niewoli wrócił raz na zawsze do Macierzy”. W podobnym tonie przemawiał także ówczesny wojewoda śląski Aleksander Zawadzki: „Z ofiar krwi ludu śląskiego zrodziła się legenda tej ziemi, zrodziła się z legendy Góry św. Anny. Były czasy, kiedy powstaniec był w swej walce osamotniony. Nie miał poparcia ze strony całego narodu – nie z winy tego narodu, bo on był z Wami, bracia Ślązacy; byliście osamotnieni z winy ówczesnego rządu, który wciągnął naród polski w awanturę na wschodzie. Dziś możecie z dumą stwierdzić, że ofiara Waszej krwi nie poszła na marne. Dziś chylimy głowy przed mogiłami bohaterów, dziś czcimy Was, weterani powstań śląskich, a z Wami jest cały naród polski. W tym dniu powinniśmy złożyć przyrzeczenie, że tej ziemi, na której lała się krew, że tej ziemi, o którą walczył żołnierz polski i radziecki, nie wypuścimy więcej z naszych rąk, musimy sobie przyrzec, że będziemy wychowywać naszą młodzież, nasze dzieci w duchu najgłębszego patriotyzmu, w duchu tradycji powstań śląskich, w miłości ku Ojczyźnie”⁴. Wpisano tym sposobem powstania w legendę Śląska, ukazując je jako „pomost między historią a teraźniejszością”, sam zjazd ogłoszono zakończeniem „marszu ku Polsce”, rozpoczętego w latach 1919–1921. Spotkanie miało także tchnąć dumę w Górnoślązaków, wskazywano bowiem, że choć byli osamotnieni w walce przeciw Niemcom i nie posiadali wsparcia ze strony rządu i Józefa Piłsudskiego, przywrócili Polsce najbardziej uprzemysłowioną dzielnicę kraju. Wskazywano jednocześnie na potrzebę patriotycznego wychowania młodzieży na podstawie tradycji powstańców⁵.

Rok 1946 przyniósł obchody 25-lecia powstań (faktycznie III z nich), szczególnie ważne dla władz w obliczu zbliżających się referendum ludowego i wyborów. Dlatego katowickie władze KW PPR chciały obchodom nadać formę wielkiej manifestacji patriotycznej byłych powstańców, deklarujących poparcie dla nowej rzeczywistości, a uroczystości miały charakter ogólnonarodowy⁶. Ten szczególny charakter powodował dość dokładne przygotowania do uroczystości. Na nadzwyczajnym posiedzeniu Prezydium Głównego Komitetu Organizacyjnego ZWPSi. 8 kwietnia 1946 roku ogłoszono wynik konkursu na projekt pomnika poświęconego powstańcom na Górze św. Anny (wpłynęło 38 projektów, co oceniono jako „pierwszy konkurs w Polsce tego rodzaju o tak licznym udziale artystów”), wskazując jako zwycięzcę Xawerego

³ Por. Archiwum Państwowe w Katowicach (dalej: AP Kat), zespół 12/1793 Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Katowicach, sygn. Z-IV-475, k. 14; J. W a l c z a k: *Jerzy Ziętek...*, s. 157–158, 162; J. G r u d n i e w s k i, R. K a c z m a r e k, M. W ł o c k i: *Powstania śląskie 1919–1920–1921. Uczestnicy – pomniki – rocznice*. Katowice 2011, s. 73.

⁴ Cyt. za: M. L i s: *Tradycje powstań śląskich – czy dziś potrzebne i komu? W: Pamięć o powstaniach śląskich czy i komu potrzebna?* Red. Z. K a p a ł a, W. L e s i u k. Bytom 2001, s. 62.

⁵ „Trybuna Robotnicza” z 30 kwietnia 1945 roku i z 2 lipca 1945 roku; C. S p u t e k - W r ó b l e w s k a: *Ewolucje oceny powstań śląskich*. W: *Zanim uwybuchło III powstanie śląskie*. Red. Z. K a p a ł a, J. P r z e w ł o c k i. Bytom 1991, s. 116.

⁶ Por. A. T o p o l: *Kazimierz Popiołek i jego czasy (1903–1986)*. Katowice – Warszawa 2004, s. 33.

Dunikowskiego⁷. Kilka dni później (17 kwietnia 1946 roku) zaplanowano odprawę starostów, podczas której przedstawiono okólnik „celem oznaczenia napisami miejsca walk w czasie powstań i ważniejszych wydarzeń na czas uroczystości”. Uchwalono także wydanie książki autorstwa J. Ziętka „o znaczeniu III powstania śląskiego na tle politycznym przez Główny Zarząd na 25-lecie III powstania śląskiego z końcową fazą o znaczeniu Związku Weteranów Powstań Śląskich”⁸. Znaczenie to ukazywano także na łamach prasy, wskazując na szczególną rolę byłych powstańców w budowie Polski „demokratycznej, silnej i niepodległej” i bezwzględne poparcie dla Rządu Jedności Narodowej⁹.

Katowicka część obchodów rocznicy III powstania miała miejsce 2 maja 1946 roku. Na katowickim rynku zorganizowano ogólną zbiórkę byłych powstańców, odbył się uroczysty apel, podczas którego przemawiali premier E. Osóbka-Morawski, wojewoda A. Zawadzki (jednocześnie stojący na czele Komitetu Honorowego obchodów) oraz wicewojewoda J. Ziętek (przewodniczący ZWPŚl. oraz Komitetu Organizacyjnego). Tego samego dnia w sali marmurowej UW odbyło się uroczyste, wspólne posiedzenie WRN i MRN. „Po posiedzeniu biorą Rady Narodowe udział w biwaku i uroczystości na rynku” – głosiły stosowne wytyczne.

Obchodom towarzyszyły stosowne zabiegi propagandowe – w okresie uroczystości zaplanowano zorganizowanie zjazdu dziennikarzy, którzy „odwiedzą także dziennikarze zagraniczni, których należy naszą sprawą zainteresować”. Uzgodniono utworzenie Komisji Prawnej „w celach propagandowych imprezy ze względów politycznych”. Uchwalono zorganizowanie wystawy pamiątek powstańczych w Bytomiu (wykorzystując także ekspozyty Muzeum Ziemi Bytomskiej w Chorzowie oraz pochodzące ze zbiorów prywatnych). Zaplanowano wykonanie pamiątkowej odznaki (zaprojektowanej przez rzeźbiarza Stanisława Marcinowa) oraz pocztówek propagandowych (wydanych nakładem spółdzielni „Czytelnik”). Zaproponowano też zorganizowanie konkursu literackiego¹⁰.

Budowa pomnika na Górze św. Anny zyskała wymiar propagandowy (przedstawiono go jako „pierwszy polski pomnik na Ziemiach Odzyskanych”), została wsparta zbiórką pieniężną, zorganizowaną na mocy okólnika wojewody A. Zawadzkiego. Zaplanowano, by pomnik był „tak wielki i patetyczny, by był dla nowej na zachód zorientowanej Polski dokumentem przyszłości i drogowskazem”¹¹. Dodatkowe znaczenie odgrywał fakt, że nowy pomnik miał stanąć dokładnie w tym samym miejscu, gdzie wcześniej znajdował się niemiecki pomnik, „sławiący pruski imperializm”¹².

⁷ Szerzej na ten temat por. m.in.: A. Ligocki: *Powstania śląskie w kamieniu i brązie*. W: *W pięćdziesiątą rocznicę powstań śląskich i plebiscytu*. Red. H. Rechowicz. Katowice 1971, s. 382–386; J. Grudniewski, R. Kaczmarek, M. Węcki, *Powstania śląskie...*, s. 74.

⁸ AP Kat, zespół 12/273 Związek Weteranów Powstań Śląskich Zarząd Główny w Katowicach (dalej: ZWPŚl ZG Kat), sygn. 33, k. 29–31 – protokół z posiedzenia nadzwyczajnego Prezydium Głównego Komitetu Organizacyjnego Związku Weteranów Powstań Śląskich, odbytego dnia 8 kwietnia 1946 roku w gabinecie płk. Ziętka, gmach wojewódzki.

⁹ Por. H. Rechowicz: *Idea powstań śląskich*. „Dziennik Zachodni” z 3 maja 1966 roku.

¹⁰ AP Kat, ZWPŚl ZG Kat, sygn. 33, k. 29–31.

¹¹ AP Kat, ZWPŚl ZG Kat, sygn. 33, k. 34 – okólnik wojewody do Obywateli starostów i prezydentów miast wydzielonych z 8 kwietnia 1946 roku w sprawie popierania akcji budowy pomnika powstania śląskiego; J. Walczak: *Jerzy Ziętek...*, 164; J. Grudniewski, R. Kaczmarek, M. Węcki: *Powstania śląskie...*, s. 72, 80.

¹² Por. A. Ligocki: *Powstania śląskie w kamieniu...*, s. 384.

Dłatego centralne uroczystości rocznicowe przygotowano właśnie na Górze św. Anny 19 maja 1946 roku, a najważniejszą ich częścią uczyniono położenie kamienia węgielnego pod budowę pomnika. Dość interesującym pomysłem było przygotowanie w maju 1946 roku swoistej „wystawy” urn (wystawiono je bowiem na widok publiczny 17 i 18 maja przed gmachem Urzędu Wojewódzkiego w Katowicach) z ziemią „z pobojowisk względnie grobów poległych lub zamordowanych powstańców” (pobrano ją z 29 miejsc związanych z etosem powstańczym, w tym także z Zaolzia – Trzyńca, Stonawy, Karwiny, Suchej oraz obozu hitlerowskiego w Mauthausen). 19 maja urny przewieziono na Górę św. Anny, gdzie ustawiono je na czas uroczystości w amfiteatrze obok ołtarza¹³.

Patronat nad uroczystością główną objęli: prezydent KRN B. Bierut, premier rządu E. Osóbka-Morawski, sekretarz generalny PPR Władysław Gomułka oraz marszałek Polski M. Rola-Żymierski¹⁴. O skali i znaczeniu uroczystości dla władz może świadczyć zorganizowanie dowozu na uroczystość z wykorzystaniem 23 pociągów specjalnych¹⁵. Podczas obchodów oficjalne przemówienia wygłosili W. Gomułka, A. Zawadzki oraz wicewojewodowie J. Ziętek i A. Bożek. Wystąpienia miały typowy dla ówczesnych realiów charakter. Władysław Gomułka wskazywał, że Polska Ludowa zrealizowała to, o co walczyli powstańcy śląscy: „Dzisiaj w 25-letnią rocznicę bitwy pod Górą św. Anny możemy z dumą podkreślić, że dzięki słusznej polityce Rządu Demokratycznego, dzięki sojuszowi narodu polskiego z narodami Związku Radzieckiego Polska powróciła na swe ziemie piastowskie”¹⁶. Podczas uroczystości wybrani powstańcy zostali odznaczeni wysokimi odznaczeniami państwowymi (*Krzyżami Grunwaldu*, orderami *Polonia Restituta* i *Virtuti Militari*). Wtedy właśnie miała ponadto zapaść decyzja o ustanowieniu nowego odznaczenia – *Śląskiego Krzyża Powstańczego* (przyznawanego za zasługi dla przyłączenia Śląska do Macierzy), formalnie ustanowionego dekretem Prezydium KRN 8 października 1946 roku¹⁷.

Uzupełniający charakter wobec uroczystości na Górze św. Anny miały obchody w „terenie”. O ich formie świadczą zachowane źródła, np. starostwo powiatowe w Katowicach zobligowało burmistrzów i wójtów gmin powiatu do zorganizowania na terenie miast i gmin komitetów obchodów wybuchu III powstania (miały zrzeszać reprezentantów miejscowych władz, ZWPŚl., organizacji politycznych, społecznych, przedstawicieli sfer przemysłowych, kupieckich i organizacji młodzieżowych); nawiązania „łączności” z miejscową grupą ZWPŚl. oraz prowadzenia akcji propagandowej zachęcającej do aktywnego udziału w obchodach¹⁸. Warto jednocześnie

¹³ AP Kat, ZWPŚl ZG Kat, sygn. 33, k. 42.

¹⁴ AP Kat, ZWPŚl ZG Kat, sygn. 33, k. 120–121 – pismo dyrektora Biura Prezydyjnego KRN do Wojewódzkiego Komitetu Uczczenia 25. rocznicy III powstania śląskiego z 8 kwietnia 1946 roku oraz pismo dyrektora Biura Prezydyjnego Rady Ministrów do Komitetu Organizacyjnego Uczczenia 25. rocznicy III powstania śląskiego z 10 kwietnia 1946 roku; A. T o p o l: *Kazimierz Popiolek...*, s. 33–34.

¹⁵ AP Kat, ZWPŚl ZG Kat, sygn. 33, k. 52 – wykaz pociągów specjalnych na zjazd na Górę św. Anny w dniu 19 maja 1946 roku.

¹⁶ M. Z a r e m b a: *Komunizm, legitymizacja...*, s. 167; C. S p u t e k-W r ó b l e w s k a: *Ewolucje oceny powstań...*, s. 116–117; H. R e c h o w i c z: *Związek Weteranów...*, s. 33.

¹⁷ A. T o p o l: *Kazimierz Popiolek...*, s. 34.

¹⁸ AP Kat, ZWPŚl ZG Kat, sygn. 30, k. 33 – pismo p.o. starosty do obywateli burmistrzów i wójtów gmin powiatu katowickiego z 30 kwietnia 1946 roku dotyczące uroczystości 25-lecia III powstania śląskiego.

zauważyć, że obchody 25-lecia zawierały jeszcze element religijny. Ilustracją może być decyzja Zarządu Wojewódzkiego Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet, który uchwalił zorganizowanie w przeddzień obchodów (czyli 18 maja 1946 roku) na terenie województwa nabożeństw żałobnych za poległych i umarłych uczestników powstań, o czym poinformował Komitet Organizacyjny, prosząc o uwzględnienie tego punktu w programie obchodów¹⁹.

Obchodom rocznicowym towarzyszyły też innego rodzaju działania upamiętniające, np. wydanie znaczka pocztowego oraz datowników okolicznościowych²⁰. Na podstawie wystąpienia W. Gomułki (opublikowanego także w „Trybunie Ludu”) sformułowano również odezwę KW PPR w Katowicach „Do ludu śląskiego – do powstańców śląskich”, w której podkreślano zasługi powstańców dla odzyskania „prastarych ziem piastowskich”. Wyraźnie widoczny był już jednak propagandowy wymiar przekazu, zwracano bowiem uwagę na „modelowy” obraz powstańca, którego miał symbolizować Józef Wieczorek²¹. Podobny charakter miała przywołana już uprzednio okolicznościowa praca J. Ziętka na temat powstań śląskich, zatytułowana *Powstańczy szlak* (rzeczywistym autorem pracy był Wilhelm Szewczyk, choć spisał ją w wyniku rozmów z J. Ziętkiem)²². Książka zawierała usystematyzowany pogląd na dzieje i rolę powstań śląskich oraz ich znaczenie w aktualnej rzeczywistości. Obok tradycyjnego postrzegania powstań i plebiscytu, charakterystycznego dla realiów lat 30. XX wieku, pojawiły się w niej co najmniej dwa nowe elementy – po pierwsze, wskazywano w niej głęboko sięgającą genezę działań powstańczych, poczynając od XVIII-wiecznych wystąpień chłopskich przeciwko niemieckim panom; po drugie, nowością była próba ukazania, że powstania śląskie stanowiły „schody do demokracji ludowej”, a dokonania jej przywódców można uznać za próby głoszenia haseł socjalistycznych (podawano przykład odezwy Wojciecha Korfantego z okresu III powstania). W podsumowaniu broszury sformułowano wniosek, iż typ Polaka na Śląsku i w ogóle na tzw. Ziemiach Odzyskanych jest wprost proporcjonalnie uzależniony od tego, „im więcej weźmie z tradycji walki i ideologii powstańczej”, a w konsekwencji nowi obywatele powinni być uczciwi wobec rodaków, państwa i pracy, nieugięci wobec groźby niemieckiej oraz zjednoczeni. Koniecznie należy podkreślić, że prezentowane w książce tezy znacząco zmieniały sposób postrzegania powstań, ale daleko było im jeszcze do „burżuazyjno-klasowej” wizji. Można uznać je więc

¹⁹ AP Kat, ZWPŚI ZG Kat, sygn. 33, k. 127 – pismo Zarządu Wojewódzkiego S-O LK do Komitetu Organizacyjnego Obchodu 25-lecia Powstań Śląskich z 18 kwietnia 1946 roku.

²⁰ AP Kat, ZWPŚI ZG Kat, sygn. 33, k. 106 – Poczta na uroczystościach narodowych na Górze św. Anny; C. S p u t e k - W r ó b l e w s k a: *Ewolucje oceny powstań...*, s. 117.

²¹ Józef Wieczorek uczestniczył w III powstaniu śląskim, był posłem na Sejm Śląski II kadencji, w latach 1939–1941 przebywał w ZSRR, po powrocie do kraju współorganizował na terenie Górnego Śląska Polską Partię Robotniczą, zginął w obozie koncentracyjnym w Oświęcimiu. Por. AP Kat, zespół 12/592 Śląski Instytut Naukowy im. J. Koraszewskiego w Katowicach (dalej: ŚIN), sygn. 1/1488, k. 228 – biogram J. Wieczorka; W. S z e w c z y k: *13 portretów śląskich*. Katowice 1953; T e n z e: *Nad wielką księgą polskości*. „Życie Literackie” nr 50 z 19 grudnia 1954 roku; S. C i e s i e l s k i: *Problematyka śląska w polskiej prasie społeczno-kulturalnej w latach 1950–1955*. W: *Śląsk a czynniki zewnętrzne w XIX i XX w.* Red. L. S m o ł k a. Wrocław 1992, s. 182–183; C. S p u t e k - W r ó b l e w s k a: *Ewolucje oceny powstań...*, s. 117.

²² Por. AP Kat, ZWPŚI ZG Kat, sygn. 33, k. 30 – protokół z posiedzenia nadzwyczajnego Prezydium Głównego Komitetu Organizacyjnego Związku Weteranów Powstań Śląskich, odbytego dnia 8 kwietnia 1946 roku w gabinecie płk. Ziętka, gmach wojewódzki.

za swoiste „schody do nowej historiografii”, pomost między nurtami tradycyjnym i marksistowskim²³.

Przełom lat 40. i 50. XX wieku przyniósł diametralną zmianę w sposobie postrzegania i prezentowania problematyki powstań śląskich, skutkującą w zasadzie czasowym zaniechaniem rocznicowych obchodów. Dla zobrazowania ówczesnego sposobu ukazywania przeszłości regionu warto przywołać np. fragment wystąpienia Gustawa Morcinka w czasie zorganizowanej 24 września 1950 roku w katowickiej filharmonii Wojewódzkiej Konferencji Obrońców Pokoju (w obecności m.in. ministra Adama Rapackiego, I sekretarza KW PZPR Józefa Olszewskiego oraz przewodniczącego WRN Bolesława Jaszczuka). Podczas swojego wystąpienia powiedział m.in.: „Śląsk w ciągu swej historii był jakby bezpiecznym bezdrożem, po którym przewalały się pożogi wojenne, niesione przez hordy tatarskie, węgierskie, brandenburskie, szwedzkie, przez bandy lisowczyków, który krwawił się szczerze podczas wojny trzydziestoletniej, a najobficiej podczas ostatniego najazdu hitlerowskiego. Piastowie śląscy i szlachta wynarodowili się i doszczętnie wymarli. Mieszczństwo śląskie uległo zniszczeniu lub zostało wyparte przez kolonistów, sprowadzonych przez wielmożów śląskich z nad Renu i z Flandrii. Pozostał tylko chłop i wywodzący się z niego robotnik śląski. Mimo niszczących go wojen i przemarszów przeróżnych armii cudzoziemskich, mimo szowinistycznej polityki Fryderyka II Wielkiego i Bismarcka, którzy zamienili Śląsk w niemiecką kolonię, przemysł śląski w potencjał niemieckiego szowinizmu, a Ślązaka – w wyzyskiwanego do ostatnich granic wyrobnika, zwanego *Dungungsvolk*, czy w miedzę, z której ma wyrastać imperialistyczna agresja niemiecka, mimo tych wszystkich przeciwności Śląsk nie wyrzekł się walki o swe prawa społeczne i narodowe. Warunki tak się bowiem ukształtowały, że oba te zagadnienia, walka społeczna i narodowa, tworzyły nierozzerwalną całość, a najwymowniejszym świadectwem tego były trzy powstania śląskie, w których robotnik i chłop śląski walczyli z niemieckim kapitalizmem i z niemieckim nacjonalizmem pod hasłem: »My chcemy chleba i polskiej szkoły«. Dzisiaj, gdy cały Śląsk nareszcie po tylu wiekach stał się polskim Śląskiem, robotnik i chłop śląski tworzą zwarte kadry bojowników, świadomych wartości i celu walki o socjalizm polski. W tej walce wyróżnia się karnością i solidarnością, na Śląsku bowiem rodzi się inicjatywa przodownictwa i wyścigu pracy, na Śląsku pojawiają się ludzie, którzy chyba pierwsi zrozumieli, że wyścig pracy i przodownictwo w pracy to decydujący czynnik w walce o pokój. [...] Dzisiejszy Śląsk tętni pracą, ziemia dygoce, warczą maszyny, wałą się w podziemiu ławice węgla, cieknie strugami stal, człowiek śląski zaś wykuwa w upartym wysiłku te wartości, o których śnili kiedyś ich przodkowie, pańszczyźniani chłopci i wyzyskiwani gwarkowie, o których marzyli ci śląscy »gemajni«, którzy walczyli w Legionach Dąbrowskiego, za jakąś nieznaną im bliżej Polskę i jaśniejszą przyszłość, i o którą walczyli chłopci w roku 1848 podczas Wiosny Ludów, i o którą walczyli w strajkach robotniczych, i o którą krwawili się szczerze w trzech powstaniach śląskich, i o które prowadzili zaciekle

²³ Por. J. Ziętek: *Powstańczy szlak – rozważania powstańcze*. Katowice – Opole 1946, s. 1–40; J. Walczak: *Jerzy Ziętek...*, s. 199–200; M. Fic: *Pamięć o powstaniach w Polsce Ludowej – przypadek Klubu Pisarzy Powstańczych*. W: *Współczesne spojrzenie na spór o Górną Śląsk w latach 1919–1921*. Red. A. Dawid, M. BiałoKur. Opole 2011; Tenże: *Wilhelm Szewczyk (1916–1991). Śląski polityk i działacz społeczny*. Katowice 2007, s. 111.

i uparte boje w podziemiu kopalni, w hutach i w lasach beskidzkich i pszczyńskich, jako partyzanci podczas okupacji hitlerowskiej”²⁴.

Dobrym uzupełnieniem może pozostawać jeszcze jeden cytat, oddający sposób prezentacji problematyki powstańczej w I połowie lat 50. XX wieku. Autorzy artykułu *Powstania śląskie*, zmieszczonego na łamach „Kwartalnika Historycznego” z 1954 roku (Karol Lapter i Henryk Zieliński) określili II powstanie jako „ruch dywersyjny, posiadający nie tylko antyradziecki i antyrobotniczy, ale jawnie antynarodowy charakter”²⁵.

W konsekwencji kolejne uroczyste obchody miały miejsce dopiero w połowie lat 50. Powrót tradycji powstańczej jako ważnego składnika polskiego patriotyzmu zapowiadały uroczystości mniejszej rangi, np. „zjazd bojowników o polskość Śląska” 30 stycznia 1955 roku w Pałacu Młodzieży (zorganizowany przez Wojewódzki Komitet Frontu Narodowego), na który zaproszeni byli m.in. weterani powstań śląskich, a pod katowickim pomnikiem poległych Powstańców i Harcerzy złożono okolicznościowy wieniec²⁶.

W ramach przygotowań do obchodów rocznicowych 25 maja 1955 roku odbyło się spotkanie „aktywu” Związku Bojowników o Wolność i Demokrację poświęcone odsłonięciu Pomnika Czynu Powstańczego na Górze św. Anny. Ustalono, że odsłonięciu będą towarzyszyć szeroko zakrojone działania – zaplanowano powołanie komitetów „na wszystkich szczeblach”, zorganizowanie z pomocą Związku Młodzieży Polskiej cyklu spotkań dzieci i młodzieży z weteranami powstań śląskich, wydanie „specjalnego propagandowego afisza o tematyce Pomnika”, wydanie okolicznościowych albumów i pocztówek oraz podejmowanie tematyki powstańczej w środkach masowego przekazu. Punkt kulminacyjny stanowiło odsłonięcie pomnika, którego 19 czerwca 1955 roku dokonali przewodniczący Rady Państwa A. Zawadzki oraz dwaj byli powstańcy: Tomasz Czaja i Franciszek Skrzypczyk przy udziale m.in. I sekretarza KW PZPR w Stalinogrodzie Józefa Olszewskiego oraz I sekretarza KW PZPR w Opolu Romana Nowaka, delegacji zagranicznych oraz 200 tys. osób – przede wszystkim z województw: opolskiego, stalinogrodzkiego i wrocławskiego.

Na 18 czerwca 1955 roku zaplanowano uroczystą sesję Wojewódzkiej Rady Narodowej w Opolu, podczas której A. Zawadzki udekorował zasłużonych weteranów powstań. Po części oficjalnej nastąpiła część artystyczna, w której wystąpiły „najlepsze zespoły świetlicowe województwa stalinogrodzkiego” oraz Zespół Pieśni i Tańca „Śląsk”. I tym razem zadbano o dowóz uczestników, uruchamiając 4 pociągi specjalne (z Dąbrowy Górniczej, Rybnika, Stalinogrodu oraz Częstochowy). Immanentną częścią obchodów uczyniono udział weteranów powstań ubranych w powstańcze

²⁴ AP Kat, zespół 12/251 Wojewódzki Komitet Obrońców Pokoju w Katowicach, sygn. 6, k. 20–22 – protokół z Wojewódzkiej Konferencji Obrońców Pokoju w Katowicach, odbytej w dniu 24 września 1950 roku w sali Państw. Filharmonii.

²⁵ Cyt. za: A. T o p o l: *Kazimierz Popiołek...*, s. 59. Por. M. L i s: *Powstania śląskie i plebiscyt z perspektywy trzech pokoleń*, W: *W 85. Rocznice*. Red. Z. K a p a ł a. Bytom 2007, s. 60; L. Krzyżanowski: *Zabieg propagandowy czy element wychowania patriotycznego? Powstania i plebiscyt na Górnym Śląsku w oczach Polaków po 1922 roku*. W: *Bibliologia polityczna*. Red. D. K u Ź m i n a. Warszawa 2011, s. 194.

²⁶ AP Kat, zespół 12/274 Związku Bojowników o Wolność i Demokrację Zarząd Okręgu w Katowicach (dalej: ZBoWiD ZO Kat), sygn. 447, k. 93–95 – protokół z narady u z-cy przewodniczącego Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej ob. plk Ziętka z 21 stycznia 1955 roku.

mundury (ciekawie z dzisiejszej perspektywy brzmi postulat: „poczty sztandarowe powinny składać się wyłącznie ze starszej generacji powstańczej również w mundurach”)²⁷.

Szczególną oprawę zyskały obchody 35. rocznicy wybuchu III powstania śląskiego, odbywające się już w „odwilżowych” realiach. W lipcu 1956 roku odbyła się potężna manifestacja na Górze św. Anny, zorganizowana dla upamiętnienia III powstania śląskiego²⁸. 31 sierpnia 1956 roku w sali marmurowej WRN w Stalinogrodzie przewodniczący Prezydium WRN Ryszard Nieszporek oraz wiceprzewodniczący, a jednocześnie prezes Zarządu Okręgu ZBoWiD J. Ziętek udekorowali uczestników powstań odznaczeniami (orderami Sztandaru Pracy I i II Klasy, Krzyżami Komandorskimi Orderu Odrodzenia Polski, Krzyżem Oficerskim OOP i Złotym Krzyżem Zasługi). Na uroczystość przybyli przedstawiciele KW PZPR w Stalinogrodzie, sekretarze Jerzy Lamuzga i Janusz Korczyński oraz przewodniczący Wojewódzkiej Rady Związków Zawodowych Walenty Kubica. Po dekoracji w imieniu powstańców przemawiał Józef Kwietniewski (były działacz ZPwN i nauczyciel gimnazjum polskiego w Bytomiu, członek KM PZPR w Bytomiu²⁹), ukazując własne wzruszenie, doceniając dowody uznania władzy ludowej dla powstańców oraz wyrażając radość, że „walka zbrojna o powrót Śląska do Macierzy podjęta jeszcze w 1918 roku poprzez trzy powstania śląskie nie poszła na marne”. Podczas przyjęcia na cześć powstańców jeden z nich – Rudolf Niemczyk – stwierdził: „Kiedy sięgam pamięcią do tych zmagañ z okresu trzech powstań śląskich, to z dumą podkreślić mi wypada, że w walce tej kierowaliśmy się wyłącznie dobrem Ojczyzny. Dziś, kiedy głowy nasze nieco posiwiały, chcemy jeszcze intensywniej i goręcej pracować dla chwały i wielkości naszej drogiej Ojczyzny – Polski Ludowej”³⁰.

Główna uroczystość obchodów 35-lecia powstańczych rocznic miała miejsce 2 września 1956 roku na Górze św. Anny w obecności „tłumu ludności, który przybył na uroczystość z trzech śląskich województw: stalinogrodzkiego, opolskiego i wrocławskiego”. W uroczystościach po raz pierwszy wziął udział przywódca rządzącej partii, I sekretarz KC PZPR Edward Ochab. W części oficjalnej przewidziano inaugurację manifestacji, przemówienia okolicznościowe przedstawicieli władz (m.in. przewodniczącego ZBoWiD w Opolu Jana Polaka), dekorację powstańców śląskich oraz przemówienia uczestników powstań. Występując, Jan Polak wskazał na szczególny tragizm III powstania, spowodowany „nikczemną zdradą polskiej burżuazji”, która „wytrąciła nam z ręki broń. Nie było nawet mowy o żadnym poparciu naszych poczynań przez ówczesny Rząd Polski, bo wschód, a nie zachód kraju interesował wówczas »górcę« rządową i burżuazję polską”. W swoim wystąpieniu E. Ochab wskazał na ogromne znaczenie walk i pracy „bohaterskiego ludu śląskiego”. Weteran powstań Artur Aulich „w prostych słowach” podziękował zaś rządowi i Partii za odznaczenia powstańców. Części oficjalnej dopełniło złożenie wieńców u stóp pomnika.

²⁷ AP Kat, ZBoWiD ZO Kat, sygn. 447, k. 120–122 – protokół z odprawy informacyjnej aktywu ZBoWiD z terenu woj. stalinogrodzkiego w dniu 25 maja 1955 roku w związku z odsłonięciem pomnika Czynu Powstańczego na Górze św. Anny.

²⁸ C. S p u t e k - W r ó b l e w s k a: *Ewolucje oceny powstań...*, s. 120.

²⁹ Szerzej por. AP Kat, ŚIN, sygn. 2/347, k. 10–17 – życiorys J. Kwietniewskiego.

³⁰ AP Kat, ZBoWiD ZO Kat, sygn. 447, k. 138–139 – sprawozdanie z uroczystego obchodu 35-rocznicy wybuchu III powstania śląskiego, obchodzonego w dniu 2 września 1956 roku na Górze św. Anny.

W części artystycznej zaplanowano występ ZPiT „Śląsk”, pokazy gimnastyczne, koncert orkiestr dętych i jazzowych (co odczytywać należy jako swoisty znak czasów), zabawy ludowe, „wesołe miasteczko” itd. W tej części doszło także do spotkania E. Ochaba z grupą weteranów oraz działaczami walk wyzwoleniczych „o społeczne i narodowe wyzwolenie Śląska”, podczas którego „w toku serdecznej rozmowy” poruszano kwestie „bytowe, podwyżkę skromnych rent, otoczenie ich właściwą opieką moralną i materialną przez terenowe władze”. Pierwszy sekretarz obiecał oczywiście stosowną troskę ze strony Polski Ludowej³¹.

Odbyte w październiku 1956 roku VIII Plenum KC PZPR potwierdziło nawrót do stanowiska PPR w kwestii postrzegania powstań śląskich. Po okresie negocjowania narodowowyzwoleńczej treści powstań oraz dyskryminowania ich przywódców za działalność w okresie II Rzeczypospolitej okres „popaździernikowy” przyniósł nową jakość. Przykładem mogą być uroczystości Zlotu Weteranów Powstań Śląskich w Raciborzu 21 września 1958 roku – z województwa katowickiego i opolskiego (dowiedziano ich autobusami z 22 miejscowości). W ramach obchodów na rynku w Raciborzu zorganizowano uroczysty pochód (z udziałem orkiestry kopalni „Walenty-Wawel”, przedstawicieli rządu, Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, weteranów, harcerzy, organizacji społecznych oraz wojska polskiego). Ważnym elementem uroczystości było otwarcie przez przewodniczącego MRN Raciborza odbudowanej „Strzechy” – (budynek ten stanowił ognisko kultury polskiej, w latach 1920–1921 był siedzibą Komisariatu Plebiscytu i Komendy Powstańczej) oraz odsłonięcie wewnątrz tablicy poświęconej pamięci dr. Józefa Rostka. W dalszej części uroczystości pochód uczestników udał się pod Pomnik Powstańców, gdzie przemawiali m.in. przewodniczący Krajowej Komisji ds. Weteranów Powstań Śląskich J. Ziętek (nadal wskazując, że uzyskaniu części Śląska przez Polskę w 1921 roku „przeszkodziła międzynarodowa zmowa kapitalistów i militarystów”), a I sekretarz KW PZPR w Opolu Paweł Wojas dokonał uroczystego odsłonięcia pomnika, pod którym złożono kwiaty i wieńce. Na zakończenie części oficjalnej odegrano hymn, potem odbył się biwak żołnierski, a następnie występ ZPiT „Śląsk”. W godzinach wieczornych dla najbardziej zasłużonych weteranów oraz przedstawicieli władz i aktywu ZBoWiD przygotowano spotkanie „przy tradycyjnym krupnioku”³².

Należy podkreślić, że w II połowie XX wieku obchody powstańcze łączono z innymi ważnymi z perspektywy władz rocznicami oraz kultywowano przez dłuższy czas. I tak uroczystości 40. rocznicy I powstania śląskiego zorganizowano wspólnie z 20. rocznicą wybuchu II wojny oraz II Kongresem ZBoWiD. 23 maja 1959 roku odbył się rajd turystyczny „Szlakiem Powstańców Śląskich” z metą pod pomnikiem Czynu Powstańczego na Górze św. Anny; 13 września tego roku – zlot kombatantów wszystkich środowisk w amfiteatrze na Górze św. Anny; 19 września – centralna akademii „powstańcza” w sali Operetki Śląskiej w Gliwicach (połączona z dekorowaniem powstańców); 20 września – uroczystość nadania imienia Powstańców Śląskich Dywizji Obrony Przeciwlotniczej w Bytomiu (połączona z defiladą we-

³¹ AP Kat, ZBoWiD ZO Kat, sygn. 447, k. 139–140 – sprawozdanie z uroczystego obchodu 35. rocznicy wybuchu III-go powstania śląskiego, obchodzonego w dniu 2 września 1956 roku na Górze św. Anny.

³² AP Kat, ZBoWiD ZO Kat, sygn. 447, k. 153–156 – sprawozdanie ze Zlotu Weteranów Powstań Śląskich w Raciborzu w dniu 21 września 1958 roku.

teranów powstań śląskich i oddziałów Dywizji); w dniach 26–27 września – zlot harcerzy śląskiej chorągwi ZHP i weteranów na błoniach w Zabrze (w czasie zlotu hufiec z Tarnowskich Gór otrzymał imię „Powstańców Śląskich”); 10 października – spotkanie historyków z weteranami powstań w sali marmurowej Prezydium WRN w Katowicach (współorganizowane przez ŚIN, prezentowane jako pierwsza tego typu impreza naukowa w regionie³³). Rocznice obchodzono, organizując dużą ilość imprez lokalnych, podczas których odsłaniano pomniki (m.in. w Żorach, Katowicach-Wełnowcu, Cieszynie, Strzybnicy, Rydułtowach), tablice pamiątkowe (w Skoczowie, Chorzowie-Klimzowcu, Pszowie i Sosnowcu). O odmiennej niż kilka lat wcześniej randze uroczystości świadczyła ponadto aktywizacja środków masowego przekazu (m.in. rozgłośni katowickiej Polskiego Radia, tytułów prasowych: „Dziennika Zachodniego”, „Trybuny Robotniczej”, „Echa Tyskiego”, „Głosu Ziemi Cieszyńskiej”, „Za Wolność i Lud” czy „Tygodnika Demokratycznego”)³⁴.

Typowe dla końca dekady lat 50. XX wieku spojrzenie na powstańczą przeszłość ukazywał m.in. I sekretarz KW PZPR w Katowicach E. Gierek, który w 40-lecie I powstania podczas akademii w Gliwicach mówił: „Powstaniec śląski był gorącym patriotą polskim. Ucieleśniał on w swej walce i dążeniach te wszystkie pragnienia polskie, które wzbierały się od stulecia co najmniej, które objawiały się w różnych formach, nie zawsze szczęśliwych, które wykorzystywane były przez nacjonalizm, ale które w końcu poprzez doświadczenia rewolucyjne u schyłku pierwszej wojny światowej uzyskały swój piękny, szlachetny kształt, wyrażający się w ofiarności i bohaterstwie mas powstańczych. Dzisiaj bardziej niż kiedykolwiek mamy prawo twierdzić, że u początku powstań śląskich stała proletariacka świadomość, pomnożona o miłość do polskiej ojczyzny, do polskiej tradycji, o miłość do wolności”³⁵. Ukazując „popaździernikową” zmianę sposobu postrzegania także można przypomnieć, że ważnym elementem przywrócenia znaczenia tradycji powstańczej była próba stworzenia *Panoramy Śląskiej* – muzeum z wielkim malowidłem na wzór *Panoramy Raclawickiej*. Mimo znacznego zapалу J. Ziętka i poparcia ze strony E. Gierka pomysł nie wszedł jednak w fazę realizacji³⁶.

³³ Spotkanie z 10 października 1959 roku zagał Jacek Koraszewski, przemawiał m.in. J. Ziętek, a wystąpienia naukowe były udziałem prof. Kazimierza Popiolka (który przedstawił stan wiedzy o powstaniach, zwracając uwagę na potrzebę badań ukazujących kontekst ogólnopolski tych wydarzeń); Henryka Zielińskiego (który omówił stan zaawansowania prac nad źródłami do dziejów powstań śląskich). Spotkanie zakończyła dyskusja, podczas której uczestnicy dość licznie prezentowali własne opinie i uwagi (jak choćby tę, by w okresie popaździernikowym świat nauki nie wulgaryzował już dziejów powstań śląskich). Podczas spotkania uczestnicy otrzymali pracę Tadeusza Jędruszcza *Powstania śląskie*, wydaną w nakładzie 20 tys. egzemplarzy. Por. AP Kat, ZBoWiD ZO Kat, sygn. 448, k. 1–8 – protokół ze spotkania historyków z weteranami powstań śląskich, zorganizowanego w ramach uroczystości 40-lecia powstań śląskich w dniu 10 października 1959 roku o godzinie 15, w sali marmurowej Prezydium WRN w Katowicach.

³⁴ AP Kat, ZBoWiD ZO Kat, sygn. 447, k. 160–166 – sprawozdanie z obchodów uroczystości związanych z 40 rocznicą I powstania śląskiego, 20. rocznicy wybuchu II wojny światowej oraz II Kongresu ZBoWiD w Okręgu Katowickim ZBoWiD.

³⁵ Za: J. Ziętek: *Przedmowa*. W: *W pięćdziesiątą rocznicę powstań śląskich i plebiscytu*. Red. H. Rechowicz. Katowice 1971, s. 24–25.

³⁶ AP Kat, ZBoWiD ZO Kat, sygn. 417 – materiały opisowe i dokumentacje techniczne projektu *Panoramy Śląskiej*; J. W a l c z a k: *Jerzy Ziętek...*, s. 341; J. G r u d n i e w s k i, R. K a c z m a r e k, M. W ę c k i: *Powstania śląskie...*, s. 66–69.

Znacznie obfitszy niż w latach minionych był program obchodów 40-lecia III powstania śląskiego, traktowano je bowiem jako jeden z głównych punktów programu Tysiąclecia Państwa Polskiego i zdecydowano o ogólnokrajowym wymiarze ich kultywowania (do kalendarza uroczystości włączył obchody 40-lecia III powstania śląskiego Ogólnopolski Komitet Frontu Jedności Narodu). Zaplanowano: spotkania weteranów z młodzieżą, akcją odczytową Towarzystwa Wiedzy Powszechnej, organizację przez Związek Literatów Polskich wieczorów literackich, uwzględnienie – na podstawie – wytycznych Ministerstwa Oświaty – w edukacji w maju 1961 roku tematyki powstańczej, podejmowanie tematyki w radiu i telewizji, organizowanie w maju i czerwcu okolicznościowych zebrań Związku Młodzieży Socjalistycznej, Związku Młodzieży Wiejskiej, harcerzy, organizowanie tzw. ruchomych wystaw, zebrań, akademii, wieczornic, capstrzyków, biwaków itp., nadawanie imion szkołom, ulicom, placom, organizację rajdów turystycznych, zlotów młodzieży, nadanie Hucie Cynku w Miasteczku Śląskim imienia „Powstańców Śląskich”, uroczyste posiedzenia instytucji i organizacji (ZBoWiD, Wojewódzkiej i Miejskich Rad Narodowych) i organizację sesji naukowej (przy zaangażowaniu Śląskiego Instytutu Naukowego, Instytutu Śląskiego w Opolu i Zakładu Historii Śląska Polskiej Akademii Nauk).

Dwudniowa konferencja odbyła się 13–14 czerwca 1961 roku, a w spotkaniu wzięło udział około 180 osób. Swoje referaty zaprezentowali na niej przewodniczący Prezydium Rady Naukowej ŚIN i kierownik Zakładu Historii Śląska PAN prof. K. Popiołek oraz doc. dr Henryk Zieliński i dr Tadeusz Jędruszczak. Podsumowując przebieg, podkreślano: „Szczególne jej znaczenie zostało wyrażone w tym, iż Sesja zorganizowana w 40. rocznicę III powstania śląskiego została włączona przez Komitet Naukowy przy Ogólnopolskim Komitecie Frontu Jedności Narodu do obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego, a wysoką jej rangę naukową podkreślili przez swój udział Sekretarz Naukowy Polskiej Akademii Nauk prof. dr Henryk Jabłoński oraz kierownicy i wybitni przedstawiciele wielu krajowych placówek naukowych. Uczestniczyli w niej także przedstawiciele nauki CSRS, NRD i ZSRR³⁷. Sesja była podsumowaniem wieloletnich badań nad powstaniami śląskimi, prowadzonych przez historyków. Obok tej wysokiej naukowej rangi posiadała ona doniosły aspekt polityczny, ogólnonarodowy. Mianowicie 40. rocznica powstań śląskich była głównym nurtem tegorocznych obchodów Tysiąclecia naszej państwowości, a ich centralnym punktem była właśnie sesja naukowa”³⁸.

Centralne obchody utrzymano w województwach katowickim i opolskim. Jak co roku najważniejszym miejscem celebracji była Góra św. Anny, gdzie 4 czerwca 1961 roku odbyła się manifestacja z udziałem 170 tys. osób oraz A. Zawadzkiego

³⁷ W sesji wzięli udział: dr P. Olszański z Instytutu Słowianoznawstwa Akademii Nauk ZSRR, doc. dr F.H. Gentzen z Instytutu Krajów Demokracji Ludowej w Lipsku (NRD), dr A. Grobelny z Instytutu Śląskiego Czeskosłowackiej Akademii Nauk w Opawie, dr J. Kolejka z Instytutu Historii CzAN, dr J. Valenta i dr L. Pallas (CSRS). AP Kat, ŚIN, sygn. 1/2, k. 15 – informacja o działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach za okres od 15 marca do 24 czerwca 1961 roku.

³⁸ AP Kat, ŚIN, sygn. 1/2, k. 10–11 – informacja o działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach za okres od 15 marca do 24 czerwca 1961 roku. Pokłosiem sesji była zresztą pozycja książkowa pt. *Powstania śląskie. Materiały z sesji naukowej, zorganizowanej w 40. rocznicę III powstania śląskiego w ramach obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego. Katowice 13 i 14 VI 1961*. Red. K. Popiołek, H. Zieliński. Katowice 1963.

i I sekretarzy KW PZPR z Katowic (E. Gierka) i Opola (P. Wojasa)³⁹. Odchodom 40-lecia towarzyszyła bogata działalność wydawnicza, obejmująca m.in.: *Dokumenty do dziejów powstań śląskich*, T. I, red. H. Zieliński i Z. Kolanowski; *Album powstańczy*; *Walka o Kędzierzyn i Górę św. Anny* autorstwa A. Benisza; *Powstania śląskie*, T. Jedruszczaka; *Apel powstańczy* W. Szewczyka oraz specjalny numer „Zarania Śląskiego”. Ponadto wydano specjalny plakat, znaczek pocztowy, datownik, odznakę oraz przygotowano konkurs na wspomnienia⁴⁰. Przy tej okazji podjęto inicjatywę budowy katowickiego pomnika Powstańców Śląskich, który miał powstać jako „dar Warszawy dla Górnego Śląska”. Patronat nad wykonaniem pomnika objął ówczesny minister obrony narodowej, marszałek Marian Spychalski⁴¹.

Według przyjętych na 40. rocznicę III powstania śląskiego założeń ideowo-politycznych głoszono, że lud śląski wykazał swoje przywiązanie do narodu polskiego, powstania były dowodem świadomości proletariackiej śląskich mas robotniczych i chłopskich (m.in. dzięki kontaktom z Różą Luksemburg i Julianem Marchlewskim); Górnoszlązacy czerpali swój zapał „z pędów rewolucyjnych z pocesarskich Niemiec (zgniecionych przez siły reakcji)”, „wbrew wysiłkom prawicowych kół polskich”. Informowano, że „burżuazyjny rząd polski” koncentrował się na „awanturniczej polityce i wojnie na Wschodzie”, a III powstanie stanowiło manifestację sił klasowych, proletariackich i patriotycznych zarazem. Polska Ludowa przedstawiana była jako realizator „pięknych snów” powstańców, obejmując tzw. Ziemię Odzyskane i sąsiadując z pokojowo nastawioną Niemiecką Republiką Demokratyczną (gdzie ukształtowało się „obiektywne spojrzenie” na okres powstań śląskich). Symbolem prawdziwego powstańca pozostawał nadal J. Wieczorek⁴². Aleksander Zawadzki wskazywał, że zadaniem Polaków było przekazanie młodzieży (zwłaszcza śląskiej) „spuścizny tradycji walk powstańczych, kształtowanie jej patriotyzmu, światopoglądu i postawy socjalistycznej na przykładzie najlepszych i najofiarniejszych bojowników ruchu narodowo-wyzwoleńczego i rewolucyjnego ruchu robotniczego” (czyli uczestników powstań śląskich)⁴³.

Obchody 45. rocznicy III powstania stanowiły w dużej mierze kontynuację pomysłów sprawdzonych w 1961 roku. Objęły zróżnicowaną ofertę: akcję propagandową, spotkania weteranów „ze społeczeństwem”, akcję odczytową Towarzystwa Wiedzy Powszechnej, organizację przez Związek Literatów Polskich wieczorów literackich, uwzględnienie w edukacji w maju 1966 roku tematyki powstańczej, podejmowanie tematyki w radiu i telewizji, organizowanie w maju i czerwcu okolicznościowych zebrań różnych organizacji, organizowanie wystaw (m.in. *Epos powstańczy* w Muzeum Górnoszląskim w Bytomiu), zebrań, akademii, wieczornic, capstrzyków, biwaków, nadawanie imion szkołom, ulicom, placom, organizację

³⁹ J. Grudniewski, R. Kaczmarek, M. Węccki: *Powstania śląskie...*, s. 84.

⁴⁰ AP Kat, ZBoWiD ZO Kat, sygn. 447, k. 180–183 – program organizacyjny obchodów 40. rocznicy III Powstania Śląskiego!; AP Kat, ŚIN, sygn. 1/1, k. 3–4 – sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach 1957, 1958, 1959; AP Kat, ŚIN, sygn. 1/2, k. 14. Informacja o działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach za okres od 15 marca do 24 czerwca 1961 roku; J. Koraszewski: *Śląski Instytut Naukowy w Katowicach: „Zaranie Śląskie” 1957*, z. 1/2, s. 30.

⁴¹ J. Walczak: *Jerzy Ziętek...*, s. 437.

⁴² AP Kat, ZBoWiD ZO Kat, sygn. 447, k. 184–186 – założenia ideowo-polityczne 40. rocznicy III powstania śląskiego; J. Grudniewski, R. Kaczmarek, M. Węccki: *Powstania śląskie...*, s. 66.

⁴³ J. Ziętek: *Przedmowa. W: W pięćdziesiątą rocznicę...*, s. 26–27.

rajdów turystycznych; zlotów młodzieży; uroczyste posiedzenia instytucji i organizacji (ZBoWiD, WRN, MRN).

Odmienne niż dotychczas, najważniejszym elementem obchodów rocznicowych było zorganizowanie manifestacji (szacowanej na 500 tys. osób), połączonej z wmurowaniem kamienia węgielnego pod pomnik Powstańców Śląskich w Katowicach 3 maja 1966 roku, w którego fundamenty złożono urny z ziemią z „pobojowisk walk powstańczych” z terenu Górnego Śląska oraz pól bitew przeciwko Niemcom (od Cedyny i Psiego Pola poprzez Warszawę, po Lenino i Monte Cassino)⁴⁴. W uroczystości wzięli udział przewodniczący Rady Państwa Edward Ochab oraz marszałek M. Spychalski, a także J. Ziętek i E. Gierek. Edward Ochab, przemawiając do zgromadzonych „obywateli ziemi śląskiej”, przekazał „socjalistyczne” pozdrowienia w imieniu władz PRL. Kreśląc obraz powstań, wciąż odmawiał „Warszawie” poparcia dla powstańców, wskazując, że „powstańcy Śląska – wśród nich komuniści, jak Józef Wieczorek, wybitny przywódca proletariatu śląskiego, zamordowany przez hitlerowców – rozumieli lepiej od burżuazyjnych polityków interesy Polski. To oni w swoim marszu nad Odrę w 1921 roku torowali drogę późniejszemu powrotowi Polski Ludowej na ziemię piastowskie”. Obchody rocznicowe stały się okazją do przypuszczenia ataku skierowanego przeciwko polskiej hierarchii Kościoła katolickiego. „Powstańcy walczyli o ziemię praocjów, a ziemię te ani wówczas, ani dziś nie były i nie są dla nich, ani dla nikogo z patriotów polskich »terenami poczdamskimi«, jak to przy innej okazji określili autorzy osławionego listu biskupów polskich do biskupów niemieckich”. Dalej tłumaczył, że oprócz niechęci aliantów, administracji niemieckiej, bojówek przybyłych z głębi Rzeszy powstańcy mieli przeciw sobie niemiecką hierarchię kościelną, której jawna interwencja przyczyniła się „w znacznym stopniu do sfalszowania wyników plebiscytu”. I kierując swoją wypowiedź przeciwko środowiskom rewizjonistycznym RFN, stwierdził: „Niechże więc nie ośmieszają się zarzucaniem nam nacjonalizmu ci, którzy przez swój obłądny imperialistyczny szowinizm dwukrotnie w ciągu ćwierćwiecza wtrącali świat w awanturę wojenną i którzy w imię wyższości germańskiej rasy wytepiłi dziesiątki milionów ludzi, w tym sześć milionów naszych współobywateli”.

Wystąpienie niosło z sobą jeszcze jedną zmianę – E. Ochab przypomniał zgromadzonym 175. rocznicę uchwalenia Konstytucji 3 Maja, ukazując ją jednak jako zwycięstwo zmagania „polskich sił postępowych i rewolucyjnych z przemocą caratu, rozbójniczego królestwa pruskiego i arcykatolickiej Austrii”, a także z „knowaniami i zdradą rodzimej reakcji obszarniczej i klerykałnej, która swe interesy klasowe i klikowe stawiała ponad interesy narodu”. Wystąpienie uzupełniała wizja groźby kolejnego konfliktu światowego, którego zarzewiem miała być interwencja USA w Wietnamie, militaryzacja RFN i prowadzona przez państwo polityka (w tym nieuznawanie NRD)⁴⁵.

Podczas uroczystości poseł na Sejm PRL J. Kwietniewski odczytał tekst ślubowania młodzieży (której po raz kolejny wskazywano jako wzorzec patriotycznej postawy: rozgromienie pod Cedynią niemieckich najeźdźców, rozbięcie wojsk niemieckiego

⁴⁴ AP Kat, ŚIN, sygn. 2/580, k. 15–16 – przemówienie; AP Kat, ŚIN, sygn. 2/580, k. 46–53 – tekst przemówienia J. Ziętka.

⁴⁵ AP Kat, ŚIN, sygn. 2/580, k. 20–28 – tekst przemówienia E. Ochaba podczas manifestacji 3 maja 1966 roku w Katowicach.

cesarza na Psim Polu, wzięcie miazdzącego odwetu za wszystkie krzyżackie napaści pod Grunwaldem, męstwo powstańców śląskich w bitwach trzech powstań, męstwo polskiego żołnierza w tragicznym wrześniu 1939 roku, wielkość czynu odrodzonego Wojska Polskiego i Armii Ludowej, chwałę żołnierzy Polskiej Brygady Podhalańskiej, zdobywców Monte Cassino, Pierwszej Dywizji Pancerniej, Samodzielnej Brygady Spadochronowej, a także zwycięskie sztandary I i II Armii Wojska Polskiego)⁴⁶. Jak zwykle przy tego typu okazjach grupa byłych powstańców została odznaczona. W podziękowaniu przedstawiciel odznaczonych stwierdził m.in.: „Tradycje tych walk oraz zaufanie okazywane nam powstańcom przez Polskę Ludową będzie dla nas bodźcem do dalszych ofiarnych wysiłków i wytrwałej pracy – pod przewodnictwem Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej – dla budowania socjalizmu, dla szczęścia i spokojnej przyszłości całego narodu polskiego”⁴⁷.

Obchody rocznicowe pozwoliły byłym powstańcom po raz kolejny przypomnieć o swoim istnieniu oraz – często – niedobrej pozycji ekonomicznej. Władze państwowe, świadome sytuacji życiowej wielu powstańców i ich rodzin, po raz kolejny zadeklarowały podjęcie działań na rzecz „poprawy warunków bytowych powstańców emerytów oraz wdów i sierot po poległych towarzyszach broni”. Wśród działań były nawet tak doraźne, jak np. decyzja M. Spychalskiego o przeznaczeniu dla weteranów powstań 2 tys. „mundurów oficerskich z zapasów wojskowych, by w manifestacjach pierwszomajowych i w dniu 3 maja formacje powstańcze występować mogły w dużych zwartych szeregach”⁴⁸.

Uzupełnieniem obchodów było wydanie okolicznościowego plakatu, odsłanianie tablic pamiątkowych (np. w Gliwicach odsłonięto z udziałem J. Ziętka oraz konsula generalnego Republiki Francuskiej tablicę poświęconą poległym żołnierzom francuskim, wchodzącym w skład Międzysojusznicy Komisji Rządzącej i Plebiscytowej), organizacja wystaw (m.in. *Czyn powstańczy* w Muzeum Górnośląskim w Bytomiu). Akademia Polityczna Wojska Polskiego wysyłała „dorocznym zwyczajem delegacje naukowców i słuchaczy przy udziale 30-tu dziennikarzy na tereny walk powstańczych, traktując wyjazd ten jako jedno z ważniejszych studiów wojskowych”⁴⁹. Nie zdecydowano się jednak na jakąś wyraźną akcję publikacji rocznicowych, ponieważ ZBoWiD posiadał jeszcze książki opracowane na 40. rocznicę⁵⁰.

Bardzo hucznie obchodzone było 50-lecie powstań śląskich. Inaugurującym wydarzeniem obchodów 50-lecia był apel poległych pod katowickim pomnikiem Powstańców Śląskich, który odbył się 30 sierpnia 1969 roku. Wzięli w nim udział przedstawiciele najwyższych władz partyjnych i państwowych województwa katowickiego, z ówczesnym I sekretarzem katowickiego KW PZPR E. Gierkiem oraz

⁴⁶ AP Kat, ŚIN, sygn. 2/580, k. 11–14 – rota ślubowania z 3 maja 1966 roku; J. W a l c z a k: *Jerzy Ziętek...*, s. 437.

⁴⁷ AP Kat, ŚIN, sygn. 2/580, k. 18 – przemówienie. Odsłonięcia pomnika dokonano 1 września 1967 roku (pierwotnie planowano je na 22 lipca). Por. J. W a l c z a k, *Jerzy Ziętek...*, s. 437; J. G r u d n i e w s k i, R. K a c z m a r e k, M. W ę c k i: *Powstania śląskie...*, s. 66.

⁴⁸ AP Kat, ZBoWiD ZO Kat, sygn. 447, k. 232–233 – program organizacyjny obchodów 45. rocznicy III powstania śląskiego; AP Kat, ŚIN, sygn. 2/580, k. 78. Tekst przemówienia J. Ziętka podczas posiedzenia Krajowej Komisji Weteranów Powstań Śląskich 13 kwietnia 1966 roku.

⁴⁹ AP Kat, ŚIN, sygn. 2/580, k. 79 – tekst przemówienia J. Ziętka podczas posiedzenia Krajowej Komisji Weteranów Powstań Śląskich 13 kwietnia 1966 roku.

⁵⁰ AP Kat, ŚIN, sygn. 2/580, k. 30–44 – tekst przemówienia J. Ziętka; J. Przewłocki, W. Zieliński: *Kronika obchodów 50. rocznicy powstań śląskich*. Katowice 1973, s. 43.

przewodniczącym Prezydium WRN w Katowicach J. Ziętkiem. Apel odczytał Stefan Żogała, syn powstańca śląskiego i oficer Ludowego Wojska Polskiego. 31 sierpnia 1969 roku odbyła się natomiast „patriotyczna manifestacja mieszkańców województw katowickiego i opolskiego” na Górze św. Anny (obchodzona wspólnie z 30. rocznicą „hitlerowskiego najazdu na Polskę”). W uroczystości wzięli udział m.in. zaproszeni goście zagraniczni: przedstawiciel Armii Radzieckiej płk Borys Bobiakow, przewodniczący Unii Parlamentarnej Zgromadzenia Narodowego Francji Michael Poniatowski i przewodniczący Światowej Federacji Młodzieży Demokratycznej Angelo Oliva. Otworzył ją J. Ziętek, do 150 tys. zgromadzonych przemawiał m.in. E. Gierek, wskazując na znaczenie Góry św. Anny i składając hołd ofiarom walk: „Chwała powstańcom – żołnierzom Wielkiej Sprawy, którzy z orężem w dłoni dowiedli światu, że Śląsk był i nigdy nie przestał być niepodzielną częścią organizmu Polski! Blasku powstańczych zmagania nie przyćmił czas. Na odwrót, w miarę gromadzenia naszej wiedzy i lepszej, wszechstronniejszej znajomości realiów jeszcze bardziej wyostrzyły się kontury wydarzeń sprzed 50 lat, jeszcze mocniej uwydatniła się ich doniosłość. I dzięki powstaniom, dzięki ich wymowie politycznej i społecznej, otworzyła się droga – długa jeszcze i pełna ofiar – droga, które doprowadziła do połączenia całego Śląska z Macierzą po drugiej wojnie światowej”. Jerzy Ziętek dodał to tego hasła przywiązania do patriotycznych tradycji oraz wskazał na socjalistyczny kształt PRL jako spadkobierczyni walk powstańczych. Wystąpienie zakończył apelem skierowanym do młodzieży: „Należycie do pierwszych pokoleń Polaków, którym dzięki socjalizmowi nie są znane okrucieństwa i tragizm wojny. My, powstańcy śląscy, patrzymy na was z dumą, a zarazem radością. Walka i praca całego narodu zapewniły wam dobre, pokojowe, szczęśliwe życie. Dla nas, weteranów powstań śląskich, jest to najpiękniejsza nagroda. Niech ten bezcenny skarb patriotyzmu powstańców śląskich będzie dla was przykładem miłości do Ojczyzny i ponoszenia dla niej najwyższych ofiar”⁵¹. Symbolem wagi powstań dla współczesnych stał się „pływający pomnik”, statek masowiec „Powstaniec Śląski”, oddany do użytku 11 kwietnia 1970 roku (oficjalny wniosek o nadanie imienia złożył przy okazji uroczystości na Górze św. Anny kapitan żegluga wielkiej Jan Jakóbiec)⁵².

Najważniejsza uroczystość poświęcona rocznicy wybuchu II powstania odbyła się w Katowicach 19 sierpnia 1970 roku. Na uroczystość złożyły się capstrzyk, składanie wieńców i wiązanek pod pomnikiem Powstańców Śląskich oraz tablicą ku czci dra Andrzeja Mielęckiego oraz pomnikiem Wdzięczności Armii Radzieckiej⁵³.

Centralnym etapem obchodów rocznicowych był jednak rok 1971. W międzyczasie nastąpiła zmiana na stanowisku I sekretarza KC PZPR (nowym I sekretarzem został E. Gierek). Z tego powodu nowe wojewódzkie władze partyjne (z I sekretarzem KW Zdzisławem Grudniem) zdecydowały o przygotowaniu obchodów stanowiących wyraz poparcia województwa dla nowego przywódcy partyjnego. Jeszcze w kwietniu tego roku (w dniach 26–27 kwietnia) ŚIN wspólnie z Instytutem Śląskim w Opolu

⁵¹ J. Przewłocki, W. Zieliński: *Kronika obchodów 50 rocznicy...*, s. 16–20; J. Walczak: *Jerzy Ziętek...*, s. 441; AP Kat, ŚIN, sygn. 1/1488, k. 24–33. 50. rocznica III powstania śląskiego, [Katowice] 1971 rok.

⁵² J. Walczak: *Jerzy Ziętek...*, s. 441; J. Przewłocki, W. Zieliński: *Kronika obchodów 50. rocznicy...*, s. 18, 45.

⁵³ J. Przewłocki, W. Zieliński: *Kronika obchodów 50. rocznicy...*, s. 33.

oraz Uniwersytetem Śląskim zorganizowały sesję naukową (pierwszego dnia obrady toczyły się w Katowicach, drugiego dnia w Opolu), z udziałem liczного grona uznanych badaczy (m.in. Tadeusza Jędruszczaka, Kazimierza Popiołka, Józefa Kokota, Jana Przewłockiego, Władysława Zielińskiego, Mariana Marka Drozdowskiego, Mariana Żychowskiego, Piotra Dobrowolskiego i Janusza Gołębiowskiego). W konferencji uczestniczyli reprezentanci władz, m.in. zastępca członka BP KC PZPR oraz minister oświaty i szkolnictwa wyższego prof. Henryk Jabłoński, I sekretarz KW PZPR w Katowicach Z. Grudzień, członek Rady Państwa i przewodniczący Prezydium WRN w Katowicach J. Ziętek, I sekretarz KW PZPR w Opolu Józef Kardyś, rektor Uniwersytetu Śląskiego K. Popiołek, dyrektor ŚIN H. Rechowicz, były dyrektor Instytutu Śląskiego Roman Lutman i przewodniczący Prezydium WRN w Opolu Józef Buziński, członkowie Sekretariatu i Egzekutywy KW PZPR w Katowicach i Opolu, rektorzy i pracownicy naukowcy wyższych uczelni i instytutów naukowych, liczna grupa weteranów powstań śląskich oraz przedstawiciele środowisk naukowych Związku Radzieckiego, Czechosłowacji i NRD. Sesję zainaugurował J. Ziętek, a przemówienie wprowadzające wygłosił H. Jabłoński (wskazał w nim na klasowy charakter powstań śląskich).

Podczas sesji wygłoszono 6 referatów – T. Jędruszczak: *Rola powstań śląskich w kształtowaniu się państwowości polskiej po I wojnie światowej*; H. Rechowicz: *Spoleczno-polityczna ocena powstań śląskich w minionym 50-leciu*; K. Popiołek: *Miejsce powstań śląskich w walkach o społeczne i narodowe wyzwolenie narodu polskiego*; J. Kokot: *Plebiscyt górnośląski jako wyraz woli ludu śląskiego powrotu do Macierzy*; J. Przewłocki: *III powstanie śląskie a sprawa państwowej przynależności Górnego Śląska*; W. Zieliński: *Spoleczno-polityczna aktywność mas górnośląskich w latach plebiscytu i powstań śląskich*⁵⁴. Komentując sesję, J. Ziętek przywołał ocenę, która doskonale oddaje całość przygotowań i celów ideologicznych towarzyszących obchodom: „Marksistowsko-leninowskie spojrzenie na powstania śląskie umożliwia naukowcom wydobycie prawdy historycznej, zezwala na ukazanie ludowego charakteru powstań, integralności aspiracji narodowych i klasowych, które w nich manifestowały. Cieszymy się, że trud powstańców śląskich sprzed 50 lat godny jest najwyższego szacunku, że nasze życie i praca służyły słusznemu celowi – zrealizowaniu idei stanowiących podwaliny ludowej ojczyzny”⁵⁵.

W dniu 7 maja 1971 roku na Górze św. Anny odbył się uroczysty apel powstańczy (z udziałem szacowanym na 200 tys. osób), podczas którego hołd bohaterom walk o „narodową wolność” złożyli reprezentanci najwyższych władz partyjno-państwowych (I sekretarz KC PZPR E. Gierek, sekretarze KC PZPR Jan Szydłak, Stanisław Kania, premier rządu Piotr Jaroszewicz, minister obrony narodowej Wojciech Jaruzelski, I sekretarze KW w Katowicach i Opolu – Z. Grudzień i J. Kardyś, przewodniczący WRN J. Ziętek i J. Buziński). W obchodach uczestniczyli zaproszeni goście zagraniczni, przedstawiciele placówek dyplomatycznych i handlowych akredytowanych w Warszawie oraz grupa ponad 40 zagranicznych dziennikarzy. Po raz kolejny podczas apelu poległych pojawiły się odwołania do walk na polach Niemcy i Głogowa, Cedyni, Psiego Pola i Grunwaldu, wielu miejsc powstańczych bitew,

⁵⁴ AP Kat, ŚIN, sygn. 1/120, b.p. (zawartość całej teczki dotyczy przygotowań i przebiegu konferencji).

⁵⁵ J. Grudniewski, R. Kaczmarek, M. Węcki: *Powstania śląskie...*, s. 84–85.

Lenino, Monte Cassino i Berlina. Podczas apelu padły słowa: „To Wy, powstańcy jesteście codziennym przypomnieniem polskiej, bohaterskiej przeszłości ziemi śląskiej, jesteście żywym pomnikiem siedemsetletniej wierności i wytrwałości ludu śląskiego! To Wasza wierność i wytrwałość, Wasza walka podziemna i otwarta – zbrojna, stały się dla następnego pokolenia wzorem i nakazem walki o powrót Polski Ludowej na pradawne ziemie polskie, na ziemie Piastów oznaczone słupami Chrobrego na Odrze, Nysie Łużyckiej i Bałtyku. Głębokie i silne są fundamenty historii Śląska! To na nich od 26 lat budujemy nasz dzień dzisiejszy i naszą socjalistyczną przyszłość”. Uzupełnieniem uroczystości był biwak harcerzy i weteranów powstań, kończący rajd turystyczny „Szlakami Powstań Śląskich” (z udziałem około 800 młodych ludzi), podczas którego „w niezwykle serdecznej atmosferze” przebiegło spotkanie młodzieży, weteranów powstań oraz przywódców partyjno-państwowych.

Równie widowiskowe były rocznicowe obchody w Katowicach. 7 maja uroczystości pod pomnikiem Powstańców Śląskich poprzedzono uroczystym capstrzykiem z udziałem reprezentacyjnej orkiestry Wojska Polskiego okręgu śląskiego, weteranów powstań śląskich, kombatantów okresu II wojny i młodzieży. Po odegraniu hymnu narodowego delegacje KW PZPR w Katowicach, wojewódzkich władz SD i ZSL, WRN, ZBoWiD i innych organizacji oraz związków składały pod pomnikiem wieńce i kwiaty. 8 maja 1971 roku w gmachu Prezydium WRN w Katowicach odbyła się uroczysta dekoracja odznaczeniami państwowymi (orderami Sztandaru Pracy, Krzyżami Komandorskimi, Oficerskimi oraz Kawalerskimi Orderu Odrodzenia Polski) weteranów powstań i walk w okresie II wojny światowej. W uroczystościach udział wzięli E. Gierek, P. Jaroszewicz, Z. Grudzień, J. Ziętek oraz – jako gość honorowy – marszałek Związku Radzieckiego Iwan S. Koniew. Uroczystego aktu dekoracji dokonali minister obrony narodowej W. Jaruzelski oraz J. Ziętek.

Najważniejsza część obchodów 50. rocznicy powstań śląskich odbyła się tego samego dnia w nowo oddanej Hali Widowiskowo-Sportowej, czyli popularnym „Spodku”, w obecności 12-tysięcznej widowni. Przed rozpoczęciem manifestacji E. Gierek, przewodniczący Rady Państwa Józef Cyrankiewicz oraz P. Jaroszewicz odsłoniли tablicę pamiątkową, wmurowaną w ścianę hali. W manifestacji wzięły udział poczty sztandarowe, uroczystościom towarzyszył salut artyleryjski. W trakcie uroczystości swoje przemówienia wygłosili m.in. J. Ziętek, I. Koniew oraz P. Jaroszewicz. Ten drugi w wystąpieniu zwracał uwagę na obecność (a nawet przewagę) w szeregach powstańczych „robotników o rewolucyjnych poglądach”, komunistów lub późniejszych działaczy ruchu komunistycznego, wskazywał na aktywny udział w powstaniach i akcji plebiscytowej „kobiet śląskich”. Po raz kolejny wybrzmiały słowa o urzeczywistnieniu przez Polskę Ludową celów, o które walczyli powstańcy. Oficjalną część uroczystości zakończyło odśpiewanie „Międzynarodówki” oraz występ ZPiT „Śląsk”⁵⁶.

Obchodom towarzyszyło dużo uroczystości i wydarzeń okolicznościowych. W Warszawie (w sali kolumnowej Rady Państwa) 5 maja 1971 roku powstańcy śląscy (obok wielkopolskich i kombatantów walk okresu II wojny światowej) otrzymali odznaczenia państwowe i nominacje wojskowe (J. Ziętek został wówczas genera-

⁵⁶ J. Przewłocki, W. Zieliński: *Kronika obchodów 50. rocznicy...*, s. 26–28; J. Grudniewski, R. Kaczmarek, M. Węcki: *Powstania śląskie...*, s. 67, 84.

łem brygady). Dwa dni później w trakcie posiedzenia Stołecznego Komitetu Frontu Jedności Narodu sekretarz KM PZPR w Warszawie Jerzy Kuberski wygłosił wykład o tematyce powstańczej, a zgromadzeni skierowali okolicznościowy list do Krajowej Komisji Weteranów Powstań Śląskich. W Katowicach 9 maja w Filharmonii Śląskiej odbył się galowy koncert z udziałem orkiestry symfonicznej Filharmonii Śląskiej, orkiestry dętej KWK „Walenty-Wawel”, chórów oraz solistów. Program obejmował prawykonanie *Tryptyku śląskiego* (do muzyki J. Świdra i słów T. Kijonki)⁵⁷. Z okazji 50 rocznicy III powstania śląskiego wybito okolicznościową monetę 10-złotową; ŚIN wraz z KK WPŚl. wydał pamiątkowy medal (zaprojektowany przez A. Koskowskiego), do obiegu wprowadzono tematyczne znaczki pocztowe, stosowano również okolicznościowy datownik. 27 kwietnia 1971 roku imię Powstańców Śląskich otrzymała polska Wyższa Szkoła Pedagogiczna (w uroczystości wziął udział m.in. wiceminister oświaty i szkolnictwa wyższego Wit Drapich)⁵⁸.

Wiele wystąpień związanych z obchodami rocznicy „powstańczej” odbyli pracownicy ŚIN-u. Uczestniczyli m.in. w konferencji zorganizowanej przez Instytut Historii PAN w Warszawie wspólnie z Wojskowym Instytutem Historycznym, Instytutem Historii Uniwersytetu Warszawskiego, Wyższą Szkołą Nauk Społecznych przy KC PZPR i Zakładem Historii Ruchu Ludowego przy NK ZSL, a także różnych spotkaniach organizowanych przez regionalne towarzystwa naukowe w województwie katowickim (m.in. w Chorzowie, Rudzie Śląskiej, Świętochłowicach). 7 czerwca 1971 roku, w ramach imprezy towarzyszącej otwarciu w Bibliotece Narodowej w Warszawie wystawy poświęconej powstaniom (pt. *Zawsze wierni Ojczyźnie*), H. Rechowicz wygłosił odczyt pt. *Powstania śląskie w polskiej myśli politycznej i historycznej*. Własną konferencję naukową (referaty wygłosili Marian Orzechowski, Wojciech Wrzeński, Teresa Kulak oraz Marek Czapliński) zorganizował 15 maja 1971 roku Uniwersytet im. B. Bieruta we Wrocławiu⁵⁹. Przy okazji obchodów rocznicowych pojawiło się także na rynku księgarskim kilka publikacji, związanych z tą tematyką (m.in. *W 50 rocznicę powstań i plebiscytu*, pod red. H. Rechowicza oraz *Trzecie powstanie śląskie* K. Popiołka)⁶⁰. W 1969 roku zorganizowano konkurs literacki poświęcony powstańczej problematyce (I nagrodę w kategorii powieści otrzymał Aleksander Baumgarten, w kategorii opowiadań Albin Siekierski, w kategorii poezji Adam Janicki i Adam Żarnowski). W tym samym roku powstał film *Sól ziemi czarnej* Kazimierza Kutza. Tematyką powstańczą starano się ponadto zainteresować środowiska dzieci i młodzieży, czego efektem było m.in. zorganizowanie III Olimpiady Wiedzy o Województwie Katowickim (której tematem przewodnim uczyniono „dzieje walki narodowowyzwoleńczej ludu śląskiego”), Konkursu Wiedzy o Powstaniach oraz lokalnych konkursów⁶¹. Młodzież studencka wzięła natomiast udział w sesjach naukowych studenckich kół historycznych, organizowanych w opolskiej WSP⁶². Na terenie województw katowickiego i opolskiego odsłonięto ponadto wiele pomników

⁵⁷ J. Przewłocki, W. Zieliński: *Kronika obchodów 50. rocznicy...*, s. 29.

⁵⁸ Por. „Dziennik Zachodni” z 28 kwietnia 1971 roku; „Trybuna Robotnicza” z 27 kwietnia 1971 roku, z 28 kwietnia 1971 roku.

⁵⁹ *Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach za rok 1971*. Katowice 1972, s. 18; J. Przewłocki, W. Zieliński, *Kronika obchodów 50. rocznicy...*, s. 37–38.

⁶⁰ *Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach za rok 1971...*, s. 24.

⁶¹ J. Przewłocki, W. Zieliński: *Kronika obchodów 50. rocznicy...*, s. 38, 49–51.

⁶² Por. *Z walk o polskość Śląska 1919–1921*. Red. I. Pałowski. Opole 1974.

i tablic okolicznościowych (największa uroczystość towarzyszyła odsłonięciu 1 września 1971 roku pomnika Powstańca Śląskiego w Chorzowie). Jak zwykle przy tego rodzaju okazjach pojawiły się liczne wystawy tematyczne (m.in. w Bytomiu, Chorzowie, Gliwicach, Leśnicy). Władze wojewódzkie (WRN w Katowicach) podjęły także decyzję o budowie w stolicy regionu Muzeum Walki i Zwycięstwa⁶³.

Koniec dekady lat 70. XX wieku zdawał się toczyć ustalonym rytmem, także w kwestii obchodów kolejnej okrągłej powstańczej rocznicy. W 1979 i 1980 roku zorganizowano uroczyste apele powstańcze pod pomnikiem Powstańców Śląskich, cykl sesji popularnonaukowych, spotkań z uczestnikami powstań, prowadzono tzw. akcję lektorską (pracownicy ŚIN-u przygotowali stosowny zbiór odczytów poświęconych 60-leciu powstań śląskich), uruchamiano różnorakie formy pracy wśród młodzieży szkolnej. Do działań o charakterze popularyzatorskim można też zaliczyć przygotowanie przez pracowników ŚIN w 1979 roku na potrzeby redakcji „Trybuny Robotniczej” notek o 20 miejscowościach, związanych z dokonaniem okresu powstań śląskich⁶⁴. Dowodem na próbę uatrakcyjnienia obchodów pozostają działania Poczty Polskiej, która przy okazji wystawy w Katowicach w 1979 roku wprowadziła okolicznościowy karnet upamiętniający 60. rocznicę I powstania śląskiego (z ilustracją Stanisława Ligonia), bloczek wystawowy z pocztowym stemplem Dnia Śląskiego, pamiątkową kopertę z pomnikiem Powstańców Śląskich i trasą tzw. poczty dyliżansowej oraz okolicznościowy datownik. W sierpniu 1979 roku zorganizowana została tzw. poczta dyliżansowa (obejmująca trasę biegnącą szlakiem historycznych wydarzeń: Katowice – Tychy – Pszczyna – Rybnik – Gliwice – Tarnowskie Góry – Katowice). Aktywnością wykazał się również katowicki ośrodek Telewizji Polskiej, który przygotował widowisko *Prawo Głosu*. Spektrum środków audiowizualnych dopełniało wydanie okolicznościowego plakatu i tzw. fototeki⁶⁵. Rok 1979 przyniósł także dawno oczekiwaną publikację II tomu *Śląskiego słownika biograficznego* (pod red. J. Kantyki i W. Zielińskiego).

Obchody 60. rocznicy w 1981 roku z oczywistych powodów przebiegały nieco odmiennie od wcześniejszych. Przypadły bowiem w kolejnym w dziejach Polski momencie odwilży po utworzeniu NSZZ „Solidarność”, pozwalając na podjęcie nieco swobodniejszej wypowiedzi i wskazywanie przemilczanych dotąd elementów pamięci historycznej. Patronat nad 60-leciem III powstania objął Ogólnopolski Obywatelski Komitet pod przewodnictwem Zbigniewa Messnera – rocznica ponownie zyskała rangę ogólnopolską. W ramach imprez odbyły się m.in. uroczysty koncert w Tetrze Wielkim w Warszawie z okazji 30. rocznicy zwycięstwa nad faszyzmem oraz 60 rocznicy III powstania śląskiego (z udziałem przedstawicieli najwyższych władz państwowych). W przeddzień 60. rocznicy (2 maja 1981 roku) u stóp pomnika Czynu Powstańczego na Górze św. Anny odbył się uroczysty apel poległych z udziałem delegacji organizacji społecznych, reprezentacji różnych środowisk społeczno-zawo-

⁶³ J. Przewłocki, W. Zieliński: *Kronika obchodów 50. rocznicy...*, s. 43–45.

⁶⁴ *Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach za 1979 rok, Katowice 1980*, s. 20.

⁶⁵ Por. <http://www.kzp.pl/index.php?artykul=spe-kce03-bi02g> [dostęp: 1 czerwca 2011 roku]; AP Kat, ŚIN, sygn. 1/1488, k. 50–60. rocznica III powstania śląskiego. Program obchodów w województwie katowickim. Katowice 1981; *Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach za 1979 rok...*, s. 32–33.

dowych, młodzieży, ZHP, wojska z województw katowickiego i opolskiego, weteranów (którzy jak zwykle przy tego typu okazji otrzymali odznaczenia państwowe i okolicznościowe medale). Przed apelem w Muzeum Czynu Powstańczego władze polityczno-administracyjne Katowic i Opola spotkały się z weteranami powstań. 3 maja 1981 roku odbyła się katowicka część uroczystości – pod pomnikiem Powstańców Śląskich apel powstańczy, składanie wieńców i wiązanek, po apelu koncert Górniczej Orkiestry Symfonicznej z Zabrze⁶⁶.

O nowej jakości świadczy sposób przedstawiania powstań zaprezentowany podczas uroczystości. Oczywiście znaczna część pozostawała niemal niezmienna: „Polskość mieszkańców Górnego Śląska nie przetrwała w szlacheckich dworach, lecz w chłopskich zagrodach i robotniczych domach, dojrzewała w codziennej pracy śląskich mas ludowych. Przywiązanie śląskich rodzin do podstawowych elementów polskości, a więc języka, tradycji, wyznania, obyczaju i kultury sprawiły, że kolejne pokolenia młodzieży wchodziły w dorosłe życie wyposażone w znaczny kapitał samowiedzy narodowej. Był to zazwyczaj jedyny kapitał, jaki posiadali młodzi śląscy Polacy, zmuszeni do podejmowania pracy u niemieckich junkrów i przemysłowców, aby pomnażać ich fortuny. Ale i górnośląskie kopalnie i huty, wznoszone przez niemieckich eksploatatorów z myślą o własnym interesie i wzmacnianiu potęgi Niemiec, stawały się szkołą polskości, bo słuszna wrogość do obconarodowego ciemniejącego ugruntuowały klasową świadomością wyzyskiwanego proletariusa”. Wymieniano jednak obrońców praw narodowych Górnoślązaków, wśród których obecne były postaci „wyparte” w minionych dziesięcioleciach (wymieniano m.in.: Józefa Lompe, ks. Józefa Szafranka, Emanuela Smolkę, Karola Miarke, Józefa Rostka, Wojciecha Korfatego, ks. Norberta Bonczyka, Juliusza Ligonias, ks. Konstantego Damrota, Jana Nikodema Jaronia, Jana Kupca, Bronisława Koraszewskiego, Jana Karola Maćkowskiego, Adama Napieralskiego i Franciszka Morawskiego).

Wciąż wskazywano na powiązanie w działaniach powstańczych dwóch nurtów walki – narodowego i klasowego, które „wzajemnie splatały się i przenikały”. Dodawano jednak, iż „W owym czasie, ostatecznie prymat wzięła walka narodowyzwoleńcza, ale proletariacki charakter mieszkańców tej ziemi odcisnął niezatarte piętno na wszystkich wystąpieniach, w tym i powstaniach zbrojnych, których siła tkwiła między innymi w poprzedzających je strajkach powszechnych proletariatu”. Wskazywano na bohaterstwo i patriotyzm uczestników walk („niczym zbudzonych ze snu legendarnych rycerzy św. Jadwigi”), wymieniano najważniejszych z nich: Alfonsa Zgrzebnioka, Józefa Grzegorzka, Jana Wyglendę, Mikołaja Witczaka, Józefa Szafarczyka, Maksymiliana Oksała, Ryszarda Mańkę i Stanisława Krzyżewskiego (I powstanie), Wojciecha Korfatego, Konstantego Wolnego, Józefa Rymera, Józefa Biniszkiewicza, Włodzimierza Dąbrowskiego, Maksymiliana Hankego, Edwarda Rybarza, Maksymiliana Wilimowskiego, Jana Przybyłę, Stanisława Ligonias, Emanuela K. Imiełę, Pawła Dubiela (okres plebiscytowy), Jana Hlonda, Bronisława Hagera,

⁶⁶ AP Kat, ŚIN, sygn. 1/1488, k. 14–16 – ocena dotychczasowego przebiegu obchodów 60 rocznicy III powstania śląskiego. Dodatkowym walorem może pozostawać informacja, którą opatrzone program obchodów na Górze św. Anny: „Uwaga: Decyzja o organizowaniu takiej manifestacji uzależniona jest od zabezpieczenia niezbędnych środków materialnych, a także od rozwoju sytuacji społeczno-politycznej w kraju”. Por. AP Kat, ŚIN, sygn. 1/1488, k. 53–60. rocznica III powstania śląskiego. Program obchodów w województwie katowickim. Katowice 1981.

Emila Gajdasa, Feliksa Orlickiego, Ludwika Ręgorowicza, Teofila Golusa, Teodora Obrembę, Antoniego Rostka, Henryka Jarczyka, Jana Kędziora (powiatowych komisarzy plebiscytowych), Teodora Kulika, Walentego Fojkisa, Rudolfa Niemczyka, Pawła Cyrusa, Stanisława Masztalerza, Adam Benisza oraz komunistów Józefa Wierzchorka, Józefa Kolorza-Kosteckiego i Ludwika Szabatowskiego⁶⁷ (III powstanie).

Podkreślano szczególną pomoc i rolę w „rozwoju walki narodowowyzwoleńczej” ze strony Zagłębia Dąbrowskiego, pojawiło się także nieobecne dotąd ujęcie: „W tych dniach, kiedy każdy Polak na Śląsku postawą potwierdzał swój patriotyzm, w mobilizowaniu ludności do walki z niemiecką istotną rolę odegrali także polscy księża. Wywodząc się najczęściej z ludu, rozumieli i podzielali jego aspiracje, toteż znajdowali w sobie nie tylko siłę do podejmowania działalności na rzecz sprawy polskiej, ale nawet, gdy ta zakazana została przez niemiecką hierarchię kościelną, potrafili przeciwstawić się tym poleceniom i idąc za głosem serca stanąć do walki plebiscytowej, a następnie pójść razem z powstańcami na bitewne pola”. I w tym przypadku wymieniano najważniejsze postaci: ks. Michała Lewka, ks. Pawła Brandysa, ks. Władysława Robotę, ks. Emanuela Krzoskę, ks. Jana Kapicę. Rozstrzygnięcia plebiscytowe prezentowano jako negatywne, ale oceniano, że opowiedziało się za włączeniem do Polski ponad 40% ogółu głosujących i blisko 50% stałych mieszkańców obszaru plebiscytowego, co traktowano jako przekonujący dowód szerokiego poparcia.

Wskazywano rolę odegraną przez powstańców w wojnie 1939 roku i ruchu oporu antyhitlerowskiego, udział w oddziałach powstańczych, „armiach sojuszniczych” i LWP. Ukazywano też pokrótce powojenne losy powstańców, którzy najpierw z satysfakcją włączyli się w budowę Polski Ludowej („z oddaniem i zapałem”), by zostać zepchnięci na margines. „Przyszły potem lata niedobre, kiedy to walkę zbrojną ludu śląskiego potraktowano niesłusznie jako przejaw nacjonalizmu. Partia nasza potrafiła jednak dostrzec ten błąd w ocenie powstań i powstańców śląskich, dając im pełną satysfakcję moralną, stawiając za wzór patriotyzmu i oddania dla Ojczyzny”. Podsumowywano, że w realiach Polski Ludowej powstania odgrywają szczególną rolę, bowiem „decyduje o tym patriotyczny charakter walki ludu śląskiego, jej postępowy walor, wiążący słuszne nadzieje na wyzwolenie narodowe z klasowymi aspiracjami robotniczo-chłopskiej ludności”⁶⁸.

Obchody 60. rocznicy obejmowały, co oczywiste, spotkania o charakterze naukowym. Konferencję poświęconą obchodom 60. rocznicy przygotowano 13 kwietnia 1981 roku w gmachu ŚIN, przewodniczył jej ówczesny dyrektor Instytutu Jerzy Pietrucha. Podczas spotkania przedstawiono informację na temat stanu przygotowań do obchodów, a referaty zaprezentowali: W. Zieliński: *Znaczenie powstań śląskich w kształtowaniu świadomości społeczeństwa* i Mirosław Fazan: *Problematyka powstań śląskich na łamach „Zarania Śląskiego”*⁶⁹.

⁶⁷ Józef Kolorz-Kostecki brał udział w powstaniach, w okresie międzywojennym we Francji, członek Komunistycznej Partii Francji, ochotnik w brygadzie międzynarodowej w wojnie domowej w Hiszpanii, zginął w 1938 roku; L. Szabatowski walczył w Legionach, należał do PPSD Galicji i Śląska Cieszyńskiego oraz PPS, współtworzył KPP, zmarł w 1927 roku. Por. biogramy w: AP Kat, ŚIN, sygn. 1/1488, k. 228–229, 233.

⁶⁸ AP Kat, ŚIN, sygn. 1/1488, k. 1–10 – rękopis przemówienia z okazji 60. rocznicy III powstania śląskiego.

⁶⁹ AP Kat, ŚIN, sygn. 1/1488, k. 62 – zaproszenie na konferencję.

Dużą sesję powstańczą zaplanowano w dniach 27–28 kwietnia 1981 roku (organizatorami byli: ŚIN, IŚ Opolo oraz KK WPŚl.). Zaproszono na nią imiennie ponad 230 osób, m.in.: Józefa Buszko z Krakowa, Mariana M. Drozdowskiego z Warszawy, Adama Galosa z Wrocławia, Janusza Gołębiowskiego z Warszawy, Hansa Hübnera z Halle, H. Jabłońskiego, Johanna Kalischa z Rostocku, W. Wrzesińskiego z Wrocławia i Janusza Żarnowskiego w Warszawy, obrady toczyły się w Opolu i Katowicach. Sesję pierwszego dnia otworzył sekretarz KW PZPR w Opolu (kurator IŚ w Opolu) Józef Gruszka, w drugim dniu wystąpienie inauguracyjne przygotował przewodniczący WRN Z. Messner. Gośćmi sesji byli m.in. konsul generalny ZSRR w Krakowie Gieorgij Rudow, konsul generalny CSRS w Katowicach Michał Mały oraz konsul generalny NRD we Wrocławiu Franz Franzen. W części naukowej planowano wystąpienia: Franciszka Hawranka: *Kształtowanie się ruchu narodowego i dążeń narodowyzwoleńczych na Górnym Śląsku przez I wojnę światową*; J. Przewłockiego: *I powstanie śląskie*; Andrzeja Brożka, *II powstanie śląskie i plebiscyt na tle sytuacji międzynarodowej*; Michała Lisa, *Plebiscyt górnośląski*; Bolesława Reinera: *Duchowieństwo wobec plebiscytu i powstań śląskich*; Wacława Ryżewskiego: *III powstanie śląskie – geneza i przebieg*; W. Zielińskiego: *Spółeczeństwo Rzeczypospolitej wobec walki Górnoślązaków o wyzwolenie narodowe*; Stanisława Michalkiewicza: *Zjednoczenie Górnego Śląska z Rzeczypospolitą*; Andrzeja Szefera: *Powstańcy śląscy w latach II wojny światowej – walka i martyrologia*; H. Rechowicza: *Udział środowiska weteranów powstań śląskich w umacnianiu władzy ludowej i rozwoju życia społeczno-politycznego na Śląsku po II wojnie światowej*; M. Fazana: *Literatura o „bohaterach i rozczarowanych” (motyw powstań śląskich w literaturze polskiej)*; K. Popiołka: *Powstania śląskie i ich znaczenie dla zjednoczenia Górnego Śląska z Polską*⁷⁰. Ostateczna wersja konferencji znacząco odbiegała od przyjętych założeń, wygłoszono podczas niej jedynie referaty: F. Hawranka: *Okres powstań śląskich i plebiscytu z perspektywy 60-lecia*; W. Zielińskiego: *Ruch robotniczy na Górnym Śląsku w okresie powstań i plebiscytu*; K. Popiołka: *Stan badań nad okresem powstań śląskich i plebiscytu* (w którym po raz pierwszy publicznie przedstawiono sylwetkę W. Korfantego jako jednego z najbardziej dalekowzrocznych polityków w dziejach kraju), J. Przewłockiego: *Międzynarodowe aspekty problemu górnośląskiego w latach 1918–1922*. Obradom towarzyszyła natomiast bardzo obszerna dyskusja (w której wzięło udział 17 osób)⁷¹.

Tematyka powstańcza znalazła swoje odzwierciedlenie w prasie naukowej. Na podkreślenie zasługuje zwłaszcza zamieszczone na łamach „Zarania Śląskiego” (nr 3–4 z 1981 roku) pokłosie dyskusji panelowej, która odbyła się 12 maja 1981 roku. Została zorganizowana przez Komisję Historyczną Oddziału PAN w Katowicach – wzięło w niej udział 11 uznanych badaczy z Katowic, Opoli, Warszawy i Wrocławia: S. Michalkiewicz, W. Zieliński, Jan Walczak, F. Hawranek, Wiesław Lesiuk, Franciszek Biały, Piotr Stawecki, J. Przewłocki, Adolf Dygacz, M. Orzechowski oraz

⁷⁰ AP Kat, ŚIN, sygn. 1/1488, k. 64–71 – lista osób zaproszonych na sesję powstańczą 27–28 kwietnia 1981 roku.

⁷¹ M. Śmiałek, A. Wilgusiewicz: *Sesja naukowa w sześćdziesiątą rocznicę III powstania śląskiego*. „Zaranie Śląskie” 1981, nr 2, s. 320–323.

M. Lis⁷². Oczywiście na terenie regionu odbyło się znacznie więcej rocznicowych wydarzeń o charakterze naukowym, często po latach na nowo odkrywających powstania i plebiscyt. Ilustracją niech będzie organizacja wspólnie z „władzami politycznymi” miasta Siemianowice Śląskie sesji poświęconej życiu i działalności politycznej Wojciecha Korfatego (referaty wygłosili M. Orzechowski, W. Szewczyk oraz W. Zieliński). ŚIN współorganizował również sesję „Zagłębie Dąbrowskie wobec powstań śląskich i plebiscytu” (14 czerwca 1981 roku w Sosnowcu)⁷³.

Na dużą skalę i w nieco odmiennej formie prowadzone były także „lokalne” obchody – gdzie w odpowiedzi na apel Wojewódzkiego Komitetu Obchodów w wielu miastach i gminach województwa zorganizowano „bogate programy przedsięwzięć”. W Siemianowicach Śląskich 2 maja 1981 roku wmurowano kamień węgielny pod pomnik W. Korfatego (z bogatą oprawą, udziałem m.in. jego najbliższej rodziny i – co symptomatyczne – duchowieństwa)⁷⁴. W Bytomiu 4 maja 1981 roku odbyła się uroczysta sesja MRN i Miejskiego Komitetu FJN (podjęto m.in. uchwałę o nadaniu jednej z ulic imienia W. Korfatego), odsłonięcie tablicy upamiętniającej lokalizację hotelu „Lomnitz” oraz apel poległych pod pomnikiem „Wolności” wraz z towarzyszącą wystawą *Medale i odznaczenia powstańcze* (w Miejskim Domu Tradycji). Uroczystości zakończył koncert zespołu pieśni i tańca ziemi bytomskiej⁷⁵. W Tarnowskich Górach 3 maja 1981 roku miało miejsce odsłonięcie tablicy ku czci poległych powstańców śląskich – z nabożeństwem odprawionym przez ks. dziekana Zygmunta Trochę, udziałem władz miasta, zakończone odśpiewaniem *Boże coś Polskę* i hymnu narodowego⁷⁶.

Tradycyjnie włączono w obchody dzieci i młodzież – przede wszystkim w 31 szkołach noszących imię powstańców, a także 23, których patronami byli „bohaterowie walk o wyzwolenie Śląska”. 2 maja delegacje młodzieży były obecne na Górze św. Anny, dzień później w Katowicach. Organizowano konkursy (np. w Rudzie Śląskiej konkurs „Śląskiej Pieśni Powstańczej”), wystawy (np. *Dzieje Orła Polskiego* w Pałacu Młodzieży w Katowicach), w Rybniku młodzież wzięła udział w manifestacji połączonej z odsłonięciem tablicy upamiętniającej przyłączenie Śląska do Macierzy⁷⁷. Przygotowano cykl imprez kulturalnych – m.in. w Pałacu Młodzieży w Katowicach zorganizowano seminarium filmowe dla młodzieży, łącząc prezentacje filmowe ze spotkaniami z Kazimierzem Kutzem oraz Janem Kidawą⁷⁸; w Domu Muzyki i Tańca w Zabrze wystawiono widowisko muzyczne pt. *Pozłacany warkocz* (do muzyki K. Gaertner oraz słów E. Brylla, A. Osieckiej i T. Kijonki, w opracowa-

⁷² Por. *Dyskusja panelowa o stanie i potrzebach badawczych nad dziejami powstań śląskich*. „Zaranie Śląskie” 1981, nr 3/4, s. 419–445.

⁷³ *Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach za 1981 rok*, Katowice 1982, s. 17.

⁷⁴ Ten pierwszy na terenie województwa pomnik odsłonięto w 1986 roku. Por. J. F. Lewandowski: *Wojciech Korfanty*. Chorzów 2009, s. 8.

⁷⁵ AP Kat, ŚIN, sygn. 1/1488, k.17–19 – ocena dotychczasowego przebiegu obchodów 60. rocznicy III powstania śląskiego.

⁷⁶ AP Kat, ŚIN, sygn. 1/1488, k. 11–12 – pismo Stowarzyszenia Miłośników Ziemi Tarnogórskiej w Tarnowskich Górach do Śląskiego Instytutu Naukowego z 10 czerwca 1981 roku.

⁷⁷ AP Kat, ŚIN, sygn. 1/1488, k. 19–20 – ocena dotychczasowego przebiegu obchodów 60. rocznicy III powstania śląskiego.

⁷⁸ Obaj mieli na swoim koncie filmy o tematyce powstańczej: pierwszy był reżyserem m.in. *Soli ziemi czarnej* (1969), drugi dokumentów *Powstańczy apel* (1961) oraz *Karlik Loska i inni* (1971).

niu i reżyserii K. Kutza) dedykowane powstańcom. Jak przy każdej tego typu okazji otwarto wiele wystaw (m.in. *Epos powstańczy* w Muzeum Górnośląskim w Bytomiu, *Pamiętki powstańcze w zbiorach muzeum* w Zabrzcu, *Pod sztandarami uświadomienia narodowego* w Chorzowie). Teatr „Reduta Śląska” w Chorzowie wystawił *Starą wieżę* Emanuela Imieli⁷⁹.

Starano się, by obchody rocznicowe nabrały poza śląskiego wymiaru – dlatego usiłowano w nie włączyć społeczności innych miast, a nawet ośrodki zagraniczne. Decyzją MRN w Krakowie patronem jednej z ulic został Jan Surzycki – krakowianin, uczestnik III powstania śląskiego, w Ośrodku Kultury Polskiej w Lipsku (NRD) zorganizowanie wystawę *Powstania śląskie w malarstwie nieprofesjonalnym*⁸⁰.

Niejako „towarzysząc” obchodom, na rynku wydawniczym pojawiło się dużo publikacji traktujących o tematyce powstańczej. Wśród nich wymienić można m.in.: *Powstania śląskie i plebiscyt w dokumentach i pamiętnikach* (wyboru i opracowania tekstów dokonał F. Hawranek); *Śpiewnik śląskich pieśni powstańczych* (w wyborze Piotra Świerca); Mariana Anusiewicza oraz Mieczysława Wrzoska *Kronikę powstań śląskich 1919–1921*; Janiny Saratowicz-Stolarzewiczowej *Echa powstań śląskich i plebiscytu w wybranych czasopismach polsko-amerykańskich*; zbiorową pracę *Powstania śląskie i plebiscyt z perspektywy 60-lecia* oraz III tom *Śląskiego słownika biograficznego*. Nieco spóźnioną (wydaną w 1982 roku), ale dobrze oddającą możliwości, jakie niosły z sobą obchody 60-lecia, pozostaje *Encyklopedia powstań śląskich*, w której można było zamieścić już hasła ukazujące rzeczywisty stosunek partii komunistycznych do powstań śląskich czy też ukazać ocenę III powstania przez Komunistyczną Partię Niemiec (KPD) i Komunistyczną Partię Polski (KPP)⁸¹.

Kolejna okrągła rocznica, już 70-lecia, doszła do skutku w zupełnie odmiennych realiach społeczno-politycznych. W konsekwencji przemian zapoczątkowanych przez obrady Okrągłego Stołu zmianie mogło ulec spojrzenie na wiele wydarzeń z przeszłości Górnego Śląska, w tym także na kwestie powstań śląskich. Jednak swoboda wypowiedzi nie niosła z sobą możliwości szerokiego otwarcia. Pod koniec 1990 roku, w trakcie zebrania w ramach działalności „Fundacji Nagród i Wyróżnień im. Bohaterów Wieży Spadochronowej”, doszło do spotkania przedstawicieli Okręgowego Związku Kombatantów RP i Byłych Więźniów Politycznych oraz władz Związku Weteranów Powstańców Śląskich, którego efektem było wystosowanie za pośrednictwem W. Szewczyka (jako długoletniego przewodniczącego honorowego Komitetu Obywatelskiego dla Uczczenia Powstań Śląskich) listu do sejmiku wojewódzkiego województwa katowickiego. Mimo złożonych przez władze deklaracji wszechstronnej współpracy i udziału w rocznicowych uroczystościach, „skończyło się na obietnicach”, organizatorzy zaś byli zmuszeni zgromadzić własne fundusze nawet na produkcję okolicznościowych afiszów, odznak i dyplomów⁸². Niezależnie

⁷⁹ AP Kat, ŚIN, sygn. 1/1488, k. 21–22 – ocena dotychczasowego przebiegu obchodów 60 rocznicy III powstania śląskiego; Tamże, k. 50. 60. rocznica III powstania śląskiego. Program obchodów w województwie katowickim. Katowice 1981; D. M a r k o w s k i: *Puść mnie matko do powstania*. „Mówią wieki”. Wydanie specjalne 2011, nr 1, s. 112.

⁸⁰ AP Kat, ŚIN, sygn. 1/1488, k. 19, 22 – ocena dotychczasowego przebiegu obchodów 60. rocznicy III powstania śląskiego.

⁸¹ Por. M. L i s: *Tradycje powstań śląskich...*, s. 65.

⁸² J. Mitręga: *O Wilhelmie Szewczyku*. W: *Wilhelm Szewczyk. Wspomnienia*. Red. A. Melich, J. Mitręga. Katowice 1991, s. 47.

od sytuacji ostatnie obchody rocznicowe powstań śląskich w Polsce Ludowej doszły do skutku. W ich ramach, pod patronatem honorowego Obywatelskiego Komitetu Obchodów (i przy współpracy Górnośląskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk), zorganizowano w Muzeum Górnośląskim w Bytomiu seminarium naukowe (9 czerwca 1989 roku) poświęcone I powstaniu śląskiemu. Wzięli w nim udział przedstawiciele ośrodków zajmujących się problematyką powstań śląskich i plebiscytu: Uniwersytetu Śląskiego, Uniwersytetu Wrocławskiego, białostockiej filii Uniwersytetu Warszawskiego, Instytutu Śląskiego w Opolu, ŚIN-u i Wojskowego Instytutu Historycznego w Warszawie. Poza historykami uczestnikami byli także byli powstańcy wraz z rodzinami, kombatanCI II wojny światowej, działacze polityczni i społeczni, przedstawiciele władz administracyjnych i samorządowych miast województwa katowickiego⁸³. Podczas seminarium przedstawiono trzy referaty (autorstwa M. Wrzóska, W. Szewczyka oraz A. Brożka), a W. Szewczyk wygłosił „żarliwe przemówienie, skarżąc się na niedocenywanie tego zrywu Ślązaków”⁸⁴. Wówczas został także przyjęty program zakładający m.in. budowę na terenie Katowic pomnika Wojciecha Korfańtego oraz upowszechnienie i pogłębienie wiedzy na temat powstań śląskich⁸⁵. Wraz z końcem roku swoje istnienie zakończyła Polska Rzeczpospolita Ludowa, kolejne spotkania odbywały się już w realiach III Rzeczypospolitej.

* * *

Usiłując skreślić krótkie podsumowanie, warto zwrócić uwagę na trzy charakterystyczne cechy sposobu rocznicowego kultywowania powstań śląskich. Po pierwsze – obraz powstań ulegał widocznej zmianie wraz ze zmianą sytuacji politycznej i „zapotrzebowaniem” lub jego brakiem na poszczególne elementy powstańczej tradycji. Po drugie – obchody rocznicowe zyskały swój własny charakter, z pomnikiem Czynu Powstańczego i (z czasem) pomnikiem Powstańców Śląskich jako dwoma głównymi miejscami kultu. Po trzecie wreszcie – wraz z upływem czasu obchody rocznicowe zyskiwały coraz szerszy wymiar zarówno zakresie terytorialnym, jak i tematycznym a nawet jakościowym (w miarę upływu czasu dostosowywane były także do coraz młodszego odbiorcy).

MACIEJ FIC

Dem Gedenken an die Aufstände gewidmete Jahrestage in der Volksrepublik Polen

Zusammenfassung

Bei der Betrachtung der Geschichte nach 1945 betont der Autor, dass sich das Bild der Aufstände damals sichtbar geändert hatte, was auf eine neue politische Situation sowie darauf zurückzuführen war, dass das kommunistische Regime, das bis 1989 in Polen herrschte, einen „selektiven“ Bedarf an den einzelnen Bestandteilen der aufständischen Tradition zeigte. Im Laufe der Zeit gewann das Feiern der Jahrestage für die kommunistische Regierung zunehmend an Bedeutung und die schlesischen Aufstände wurden zu einem Bestandteil der offiziellen Staatsideologie.

⁸³ Por. *Zanim wybuchło III powstanie...*, s. 5; „Dziennik Zachodni” z 16 czerwca 1989 roku.

⁸⁴ A. M e l i c h, *Poznałem Go przeszło pół wieku temu...* „Zaranie Śląskie” 1991, nr 3/4, s. 259.

⁸⁵ W. J a n i u r e k: *Na 10-lecie śmierci Wilhelma Szewczyka*. W: *Wilhelm Szewczyk. Pisarz, publicysta, niemcoznawca*. Opr. J. Ś l i w i o k. Katowice 2002, s. 74.

MACIEJ FIC

Insurrection anniversaries in the People's Republic of Poland

Summary

Writing about the history after 1945 the author stresses the fact that the image of the uprisings changed visibly along with the new political situation and the selective communist regime's "demand" for various components of the insurrectionary tradition, which lasted until 1989. Ultimately, celebration of the anniversaries gained increasing importance for the Communist authorities, which have, over time, transformed the Silesian Uprisings into elements of the official ideology of the State.